

IV. FEJEZET

A Hunyadiak kora : a központosított monarchia kísérlete (1450—1490)

I. ÁLTALÁNOS RÉSZ

A) Elbeszélő források

A hazai elbeszélő forrásokról tájékozást nyújt Békesi E., *Magyar írók Hunyadi Mátyás korából* (KSz 1908); a külföldiekről: H. Zeissberg, *Die polnische Geschichtschreibung des Mittelalters* (Lipsee 1873). Fr. Kroner, *Grundriss der österreichischen Geschichte* (Bécs 1882). O. Lorenz, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter* (I. Berlin 1886; magyar vonatkozásaiban hibákkal). Áldásy A., *A XV. század nyugati elbeszélő forrásai* (Bp 1928).

1. Hazai források

Thuróczy János (jobb módú birtokos köznemesi család fia, a királyi udvarban hosszú éveken át országbírói ítélőmester familiárisa, országbírói notarius, majd 1486—1489 között Drághi Tamás személynök protonotarius, vagyis a bírói ítéleteket, stb. megfogalmazó ítélőmestere; †1490 körül), *Chronica Hungarorum*. Két egykorú kiadásban is megjelent: először Brűnben (1488 márc.) majd hamarosan (1488 jún.) Augsburgban; e második, egyébként az elsővel egyező variánsból a német olvasókra tekintettel kimaradt Bécs elfoglalása, és Mátyás címei közül a Dux Austriae. További kiadások: Bongarsius (SV). Schwandtner (SRH); Bécs 1766—1768. Kézirata nincs meg, az ú. n. Thuróczy-kódexet tévesen szokták vele azonosítani. Rövidre fogott német fordítását (1526-ig folytatva) kiadta Haugen János (I. Ferdinánd tanácsosa): *Der Hungern Chronica* (Augsburg 1534, 1536). A variánsok kérdését tisztázta Varju E., *A Thuróczi krónika kiadásai és a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában őrzött példányai* (MK 1902), és Fitz J., *Die Ausgaben der Thuróczy-Chronik aus dem Jahre 1488* (Gutenberg-Jahrbuch, 1937); erre reflektál C. I. Karadja, *O nouă lucrare despre cronica lui I. de Thurocz* (Revista Istorică 1938).

A kezdettől Bécsújhely elfoglalásáig (1487 aug.) terjedő krónika a következőképpen épült fel: Thuróczy először Házságyi István biztatására megírta, a régi krónikaszevegek folytatásaként, és Monaci Lőrinc versét (ld. 108. l.) prózában átdolgozva, s néhol hagyományok meg képzelet útján kiegészítve, Kis Károly történetét. Ez krónikájának 4. része: *Descriptio miserabilis casus Caroli*. Azután, Drághi Tamás biztatására, a régi Gesta két változatát (a Bécsi Képes Krónika, ill. a Budai Krónika egyik kódexét) átdolgozva megírta az előzményeket Károly Róbert haláláig; ehhez hozzácsatolta Rogeriusnak

itt fennmaradt Siralmas énekét a tatárjárásról (ld. 86. l.), valamint Küküllei Jánosnak (ld. 105. l.) Nagy Lajosról írt életrajzát. E korábbi vonatkozású részekre ld. az előző fejezetek forrásait is. Végül pedig (1487-ben) megírta Zsigmond uralkodásának és saját, ill. a Hunyadiak korának történetét, alapul véve Aeneas Sylvius *Europa* c. művének vázlatos *Hungaria*-fejezetét, s kibővíttve azt Zsigmond adománylevelei regisztrumának hiteles, továbbá Guthi Ország Mihály nádor közléseinek és egyéb szóbeli hagyományoknak ugyancsak elég megbízható adataival.

Thuróczy a Hunyady-háznak és hagyományainak tisztelője. Mátyás tetteit, különösen hadjáratait, a századvég humanista irodalmának terjengős antikizálása nélkül, aránylag régiesebbnek tűnő formában, tényszerűen adja elő. De, mint immár nem egyházi, hanem világi történetíró és hivatalnok, mégis újat képvisel: saját társadalmi osztályának, a politikai életbe most emelkedő köznemességnek törekvéseit és felfogását. A köznemesi történet-felfogásnak ő a legnagyobb hatású megfogalmazója. Az uralkodó és a nagyurak mellett már a rendi-nemesi „ország” is szerepet kap nála, s erősen aláhúzza, a köznemesség „szittya” öntudatának elemeként, a szkita-hunmagyar azonosítást; Mátyás nála „második Attila”.

Irodalom: Kaszák J., *Thuróczy J. élete és krónikája* (Bp 1906, d). A hun hagyomány fejlesztésére és forrásaira: Eckhardt S., *Attila a mondában* (Németh Gy. szerk., *Attila és hunjai*, Bp 1940). Mályusz E., *Thuróczy János krónikája* (AÉt 1944 alapos forrásismertetés.)

A *Budai Krónika* (*Chronicon Budense*) ismeretlen szerkesztője a XIV. század végéig korábbi krónikaszüvegeket (Kézai, Bécsi Képes Krónika, Küküllei) használt fel. E korábbi részeire ld. az előző fejezetek forrásait is. A XV. század történetét Hunyadi-párti szellemben adja elő, Mátyás 1487-i hadjárataig bezárólag. Kézirata nincs meg, de egykorú kiadása igen: ez az első nyomtatott könyv Magyarországon. (Hess András, Buda, 1473). További kiadásai: Podhráczky J. (Buda 1838). Az első kiadás pontos hasonmása: Fraknoi V., *Chronica Hungarorum* (Bp 1900). — Irodalom: Domanovszky S., *A Budai Krónika* (Sz 1902, 3 közl.) Gábor Gy., *Adatok a középkori magyar könyvtárak történetéhez* (MK 1910). Holub J., *A Budai Krónika említése 1488-ból* (MK 1928). Ld. még alább (180. l.).

A *Dubnici Krónika* ugyancsak ismeretlen szerző által Nagyváradon, 1480 körül egybeállított szövege első részében a Budai Krónikát követi, kibővíttve azt a Bécsi Képes Krónika egyes adataival, felveszi azután János minoritának Nagy Lajosról írt munkáját (ld. 105. l.), végül, elsősorban az 1474—1479 közötti évekre, önálló tudósításokat tartalmaz. Elmondja Nagyvárad török kirablását (1474) is. Mátyással elégedetlen, sikereit elhallgatja, s főleg a nehéz adókat kifogásolja. Kéziratára (a Nemzeti Múzeumban): Domanovszky S., *A Dubnici Krónika kódexe* (MK 1899). Kiadása: Endlicher (RMA); Mátyás Fl. (HHFD III). Irodalom: Kurtz S., *De latinitate Chronici Dubnicensis* (Bp 1892). Domanovszky S., *A Dubnici Krónika* (Sz 1899, 3 közl.)

Antonio Bonfini (1434—1503, ascolii születésű olasz humanista; egyideig Itáliában tanított, majd 1486-ban a budai udvarba jutva Beatrix felolvasója lett, és Mátyás megbízásából fogott a magyar történelem megírásához, melyet II. Ulászló idején is folytatott), *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. (A munka Livius mintájára decasokra oszlik; a négy első decas mindegyike 10 könyvből áll, az 5. decasnak csak fele készült el). Az eredeti kézirat nincs meg. Az első 30 könyvet először Brenner M. adta ki (Basel 1543),

egy másik részletet Heltai Gáspár (Kolozsvár 1561); aki az egészet magyarul, kivonatosan átdolgozta (ld. 299.). Az első teljes kiadás: Zsámoki (Sambucus) J. (Basel 1568). További kiadásai közül a leghasználhatóbbak: Bél K. A. (Lipce 1771) és legújabban: Főgel J.—Iványi B.—Juhász L. (4 kötet, Bp 1936—1941, BS). Két német fordítása (az első részleges kiadás alapján): *Des aller mechtigsten Kunigreiches in Ungern wahrhaftige Chronick* (Basel 1545) és: *Ungerische Chronica* (Frankfurt a. M. 1581). Magyar ford. szemelvények: Geréb L. (Bp. 1943).

Bonfini munkáját, a humanista udvari történetírás első termékét, két évszázadon át alapvetőnek tekintették; a XVI—XVII. század historikusai nem dolgozták fel önállóan a középkort, hanem őt igyekeztek folytatni. Pedig a Szkitia leírásától 1495-ig terjedő szöveg nagyobb része (kb. az első 28 könyv) a Thuróczy-krónika alapján és más szövegek, külföldi adatok bedolgozásával készült, időrendjében nem mindig megbízható kompiláció, humanista retorikával, költött beszédekkel cifrázva; benne jóformán csak a Hunyadi-család római származtatása (az antik Corvinusoktól) Bonfini saját műve. A szöveg viszont érdekes és önálló adatokat tartalmaz az 1468 és főleg az 1471 utáni eseményekre (török harcok, kenyérmezei csata, konfliktus III. Frigyes császárral, Mátyás udvartartása és jellemzése, stb.)

Irodalom: Helmár A., *Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése és műve kűtfőinek kimutatása s bírálati méltatása* (Bp. 1876). Zsilinszky M., *Bonfinius Antal történetíró jellemzése* (Sz 1877), és u. ő, *Bonfinius* (Márki S. szerk., Mátyás király, Bp 1902, a Mátyás legrégebb történetírói c. fejezetben; u. ott Török I., *Heltai Gáspár*). Császár M., *A magyar művelődés a XV. században Antonio Bonfini Rerum Hungaricarum decades-ének alapján* (Bp 1902). Beigel I., *Adalék Bonfini életéhez* (Sz 1902). Bonfini két kódextöredékéről: Jakubovich E. (MK 1919, 1925). Tóth L., *Bonfini in Ungheria* (kny. az olasz Bonfini-emlékkönyvből, Ascoli Piceno 1928), és u. ő, *Analecta Bonfiniana* (T 1929 és kny.) Juhász L., *Thuróczy és Bonfini krónikájának összehasonlítása Zsigmondtól Mátyásig* (1938; kimutatja a párhuzamot.)

2. Lengyel források

Callimachus Experiens (= Filippo Buonaccorsi, 1437—1496). Velencei származású olasz humanista, aki a római Pomponius-féle Akadémiának II. Pál pápa elleni sikertelen összeesküvése után 1472-től Lengyelországban talált menedéket, mint III. Kázmér fiainak nevelője, majd kancellár és diplomata (követként Magyarországon is megfordult). Humanista irodalmi munkásságában több ponton is érintette a XV. század magyar történetét. I. Ulászló korának fontos forrása az a mű, melyet Dlugoss felhasználásával írt: *De rebus Vladislai*, 1440—1444. Kiadta Brutus (Krakó 1582), Bongarsius (SV), Schwandtner (SRH), és újabban S. Kwiatowsky (Mon. Polon. Hist. VI. Krakó 1891). Megírta Szánoki Gergely (ld. 184. l.) életrajzát is: *De vita et moribus Gregorii Sanocensis* (M. Wiszniewski, Arch. Leop. Pomniki, Hist. Literatury Polskiej, Krakó, IV. k.). — Ezenkívül Magyarországgal, s főleg Mátyás politikájával, sokat foglalkozott az *Acta Tomiciana* sorozatában kiadott politikai irataiban, valamint *Attila* c. röpiratában, mely (bár megnevezés nélkül) Mátyás alakjához fűzi, amit a hun uralmi tervekről és a korabeli abszolútista uralkodói elvekről mond. Callimachus különböző írásai az egykorú lengyel érdekeket képviselik a Hunyadiakkal szemben is. Az Attilát közölte Sambucus (a Bonfini-kiadásban, Basel 1568); Bongarsius (SV); Kardos T. (BS

1932). — Callimachusnak Catullus modorában írt verseire : St. Wiadakiewicz, *Sur les manuscrits contenant la poésie de Callimaque* (Bulletin de l'Académie, Krakó 1890), és u. ő, *Les épigrammes de Callimaque* (u. ott 1918). Ujakat közölt : Huszti J., *Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz* (Bp. 1927). — Irodalom : G. Dalla Santa, *De Callimacho Esperiente in Polonia* (Velence 1916). Kardos T., *Callimachus. Tanulmányok Mátyás király állam-rezonzójáról* (Bp 1931), és u. ő, *Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez* (Pécs 1933 ; a 2. fejezet).

Długosz (Longinus) János (1415—1480 ; krakói kanonok, aki diplomáciai megbízásai során kétszer is megfordult Magyarországon), Lengyelország történetét kezdettől 1480-ig tárgyaló, magyar vonatkozásban is fontos műve : *Historiae Polonicae libri XX*. Kiadásai közül a legjobb az, melyet összes művei sorában a krakói akadémia megbízásából A. Przedziecki rendezett sajtó alá : *Opera omnia* (Krakó 1863—1878, ebből a 10—14. kötet). A munkához indexet adott ki Th. Zebrowski (Krakó 1886). A munka Magyarországra vonatkozó, régebbi részeiben krónikaszövegeket használ (sajnos a megbízhatatlan magyar-lengyel krónikát is) ; az utolsó (XIII.) könyvben Długosz mint szemtanú, helyenként emlékiratszerűen írja meg saját kora (1445—1480) történetét. A Hunyadiak Magyarországgal szemben lengyel érdekeket képvisel, szövege ebben az irányban politikailag elfogult. — Irodalom : Bottló B., *Długosz János Historia Polonicája mint magyar történeti forrás* (Bp 1932, d). E. Perfeckij, *Historia Polonica Jana Długossa a nemecké letopisectvo* (D. és a német krónika-irodalom, Pozsony 1940). C. A. Macartney, *Długoss et le Chronicon Budense* (RHC 1947 ; szerinte nem a Budai Krónikát használta, hanem egy sokkal régebbi szöveget, melynek gyökerei Szt. Lászlóig nyúlnak vissza).

A fentiekre és a többi lengyel forrásra (így : Johannes de Komorowo, *Chronica fratrum minorum* . . . 1414—1503, kiadta H. Zeissberg, AKÖG 48, 1872 ; stb.) általában jó tájékozást nyújt H. Zeissberg fent (146. l.) id. műve.

3. Osztrák-német források

Ebendorfer Tamás (159. l.) és Unrest Jakab (168. l.) szövegeit ld. alább, a II. és III. rész elbeszélő anyagában.

Beheim Mihály (1416—1474 ? ; katona és énekmondó különböző fejedelmi urak, így Cillei Ulrik, V. László, majd III. Frigyes szolgálatában) verses műveiben igen sok a magyar vonatkozás, így különösen 1443—1444 magyar-török harcait, Hunyadi és Giskra küzdelmét, Cillei Ulrik megöletését, Mátyás és III. Frigyes harcait (1459), a török elleni akciót tárgyaló nürnbergi birodalmi gyűlést (1466) illetően. Kiadta Th. G. Karajan (*Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte*, Bécs 1849). A bécsiek lázadását (1462—1465) III. Frigyes ellen külön műben írta meg : *Buch von den Wienern*. Kiadta ugyancsak Th. G. Karajan (Bécs 1843, 1867²). Beheim megbízható értesülések, sőt gyakran szemtanúként saját megfigyelései alapján dolgozik, szempontjait azonban V. László udvarához való ragaszkodás, és ezzel együtt Magyarországgal szemben érezhetően ellenséges beállítást jellemzik. Magyar ismertetése : Bleyer J., *Beheim M. élete és művei a magyar történelem szempontjából* (Sz 1901. 6 közl.), és u. ő, *Beheim Mihálynak Vlad Drakul oláh vajdáról szóló költeménye és annak külsői értéke* (Sz 1904 ; Condoratu idevágó tanulmányára reflexiókkal). M. Wertner, *Glossen zu M. Beheims historischen Gesängen* (URd 1914). C. I. Karadja, *Poema lui M. Beheim despre cruciadele împotriva Turcilor din anii 1443 și 1444* (B. M.

költeménye a törökök elleni kereszteshadjáratról; kny. Buletinul Comisiei Ist. a României, 1936).

Egykorú német verses anyagot hoz, kisebb vándorénekesek, stb. tollából Bleyer J., *Magyar vonatkozású német történeti népdékek 1551-ig* (kny. EPhK 1897).

Veit Arenpeck (landshuti plébános, †1495 után) korábbi osztrák krónika-szövegek és Thuróczy felhasználásával készült, de néhány egyéni értesülést is tartalmazó munkáját: *Chronicon Austriacum* (1481-ig) kiadta Pez, *Scriptores rerum Austriacarum* (I. Lipose 1721).

A többi osztrák forrás így: Joseph Grünbeck, *Historia⁷⁴ Friderici III. et Maximiliani I*, 1508-ig (kiadta J. Chmel, *Österr. Geschichtsforscher* I., német ford.: Moser, Tübingen 1872), azután az 1454—1464 közti évekre a bécsi *Copeibuch* (kiadta Zeibig, FRA II/7), a *Monumenta Germaniae*-sorozatban (XI) kiadott kolostori krónikák, az *Annales Mellicensis*, valamint a *Chronicon Salisburgense* (1404—1493), stb. felsorolását adja Fr. Kroner, *Handbuch der Geschichte Oesterreichs* (II. Berlin 1879).

Szerepel Magyarország, ha nem is közvetlen érdekű adatokkal, egykorú német világhkrónikákban, így Werner Rolewinc (kölni karthauzi szerzetes) igen elterjedt munkája: *Fasciculus temporum* (első kiadása: Köln 1474) mellett Schedel Hartmann (nürnbergi orvos) bő képanyaga miatt érdekesebb, a legkülönbözőbb szövegekből kompilált könyvében: *Chronicon mundi* (első kiadása: Nürnberg 1493).

4. Görög források

A mindjobban előzönlött bizánci állam utolsó görög történetírói figyelmüket elsősorban az őket fenyegető legfőbb veszedelem: a hódító török felé fordították, és így részletesen megemlékeztek a korszak magyar-török harcairól is, melyeknek számukra és az egész Balkán-félsziget számára a pusztán magyar szempontokon túlmenő jelentősége volt. E rendszerint jól értesült és magas színvonalon írt görög művek és szerzőik ismertetése: Darkó J., *Bizáncz utolsó történetírói* (BpSz 1913, németül URd 1913), és újabban, vonatkozó irodalommal, mintaszerű pontossággal (szövegközlés nélkül) Moravcsik Gy., *A magyar történet bizánci forrásai* (Bp 1934). A főbb források a következők:

Laonikos Chalkokondyles (nagy műveltségű, athéni származású, de pályafutásában alig ismert író) görög szempontból, de messzemenő, pragmatikus elfogulatlansággal (bár néhol bizonytalan időrendi adatokkal), a XV. század végén írt *Apodeiseis istorion* c. munkája (1298—1463) központjába az oszmanli-törökök hatalmi emelkedését állította; benne a bizánci források közül a legbővebben emlékszik meg a XV. század magyar történetéről, főleg természetesen a török harcokról, így a korábbi időkre vonatkozó értesülései után (ld. az előző fejezet forrásait): Szendrő és Nándorfehérvár ostromáról (1439—1440), Mezid bég és Schabeddin beglerbég erdélyi betöréséről és Hunyadi első győzelmeiről, a hosszú hadjáratról (1443—1444), az ezt követő békéről, majd, még részletesebben, a várnai csatáról (1444), Hunyadi meneküléséről, továbbá rigómezei vereségéről (1448), fogságáról, és nándorfehérvári győzelméről (1456). A továbbiakban kitér Mahmud pasa portyázásaira (1458), Szendrő elfoglalására, Vlád Drakul vajda harcaira, Jajca elfoglalására, Mátyás első harcaira és megegyezésére Velencével a

török elleni küzdelem ügyében. A munka sok olyan értesülést tartott meg, mely más forrásban nem található. Érdekesek emellett a magyar belső viszonyokra vonatkozó feljegyzései, így Magyarország földrajzi és etnikai jellemzése (I. 67—68), vagy a magyar sereg, taktika és fegyverzet leírása (II. 36, 103—106, 127—128) és Hunyadi János pályafutásának ismertetése. — Különböző kiadásai közül (I. Bekker: CSHB; Migne: PG; stb.) számunkra leghasználhatóbb: E. Darkó, *Laonici Chalcocandylae historiarum demonstrationes* (2 kötet, Bp 1922—1927), bírálata: J. Moravcsik (Byzant. — Neugriechische Jahrbücher, VIII. 355; és BZ 1932, 478). Hozzáférhető latin (C. Clauserus, Basel 1556, 1562, stb.) és francia (Bl. de Vigenère, Paris 1577; F. E. du Mezeray, Rouen 1660, stb.) fordításban is. Magyar szemelvények: Szigeti Gy., *A magyar történet görög külföiből* (Szentesi ált. főgimn. ért. 1903/4), és Mika S., *Magyar tört. olvasókönyv* (I. Bp 1905). — Az irodalomból: Darkó J., *Adatok Laonikos Chalkondyles történetirői egyéniségének jellemzéséhez* (Bp 1907, kny.). Miskolcgy Gy., *Adatok Laonikos Chalkondyles életrajzához* (TSz 1913).

Dukas (a Lesbos szigetén uralkodó genovai Gateluzzi-család udvarának politikai missziókat is végző, vezető embere) csonkán fentmaradt, világtörténeti bevezetés és a törökök XIII—XV. századi története után 1462-ig (Lesbos elfoglalásáig) a XV. század részletes és jól értesült előadását nyújtó munkája a korábbi időre vonatkozó értesülések után (ld. az előző fejezet forrásait) a bizánciak közül egyedül emlékszik meg II. Murád erdélyi hadjárataról (1438); ezután elbeszéli Szendrő és Nándorfehérvár ostromát (1439—1440), és az azt követő békét (Laonikostól több ponton eltérően), részletesen a várnai csatát, egyedül ad hírt 1454 török-magyar harcairól stb. A szöveg több vonatkozásban kiegészíti, vagy éppen helyesbíti Laonikos tudósításait. Kiadása I. Bullialdus (CP 1649; CV 1729); I. Bekker (CSHB, 1834); Migne (PG 1866).

Georgios Phrantzes (1401—1478?; a konstantinápolyi és mistrai Palailogosok udvarában s egyideig Spárta kormányzójaként vitt fontos politikai és diplomáciai szerepet). Konstantinápoly bukása után, élete végén, mint szerzetes lett menekült írta meg *Chronikon* c. művét, melynek II—IV. könyvében saját tapasztalatai és nyilván naplószerű jegyzetei alapján, ha magyar vonatkozásaiban nem is a fentiek részletességével, de azokat tárgyilag és időrendileg is igen pontos adataival kiegészítve mondta el kora történetét. A fent (Laonikos és Ducas ismertetésénél) már id. főbb események említése mellett szól a görögök tárgyalásairól Hunyadival a török elleni segítség tárgyában Konstantinápoly eleste (1453) előtt. Kiadásai közül (latin fordítással): I. Bekker (CSHB, 1838) és Migne (PG 1866). — Az irodalomból: W. Miller, *The Historians Doukas and Phrantzes* (Journal of Hellenic Studies 1926).

Hermodoros Michael Kritobulos (Imbros szigetének kormányzója a török foglalás alatt, a szultán előtti meghódolási politika képviselője) *Istorai* c., formailag Thukydidet utánzó, de II. Mohammednek ajánlott művében saját kora eseményeit, lényegében azonban a szultánnak (Konstantinápoly elfoglalja!) dicsőítő életrajzát írta meg (1467 körül), mely elfogultsága ellenére éppen a török oldalról származó értesülései miatt érdekes. Magyar vonatkozásokat említ az 1454—1455-i szerbiai török hadjáratnál, igen részletes Hunyadi nándorfehérvári győzelmére (1456), melynek egyik főforrása, végül Mátyás boszniai hadjárata és a Jajca körüli harcokra (1463) is.

Kiadások: C. Müller, *Fragmenta historicorum Graecorum* (V. Paris 1870), és, számunkra a leghozzáférhetőbben, a Ph. A. Dethier által közölt görög szövegnek (MHHS 21/2) magyar fordításával: Szabó K., *Kritobulosz: II. Mehemet élete* (Bp 1875, MHHS 22).

A XVI. században, török uralom alatt egyideig még továbbélő görög történetírás népies hangnemű krónikatermékei közül az 1391—1517 közti korszakot tárgyaló, de később 1543-ig folytatott, részben Dukast és Phrantzest is használó, s főleg a várnai csatára és Nándorfehérvár felmentésére érdekesebb, ú. n. *Ekthesis Chronikát* kiadta újabban Sp. P. Lampros (London 1902). Ezt és társait magyar vonatkozásaiban ismerteti Moravcsik Gy. fent id. munkája. *A magyar történet bizánci forrásai* (Bp 1934), így egy másik, Konstantinápoly bukását az uralkodóosztály bűneire visszavezető névtelen krónika Laonikos szövegével rokon részeit (kézirathból), továbbá az elveszett szövegeket is megőrző, a legkülönbözőbb áldozásokon (Manuel Malaxos, stb.) átesett, és végül Dorotheos (XVII. század eleji momenbasiai érsek) neve alatt szereplő görög világkrónikát. Hierax XVI. századvégi verses krónikájának korábban önálló forrásnak tartott magyar vonatkozású részei (Pecz V., *Hierax a várnai csatáról*, Sz 1894) a Malaxos-féle, fent id. szövegből vannak átvéve; ld. Gy. Moravcsik, *Zur Quellenfrage des hist. Gedichtes von Hierax* (Byzant.—Neugriech. Jahrb. X).

5. Török források

Szövegeiket magyar fordításban hozzáférhetővé tette Thury J., *Török történetírók* (I. Bp 1893, TMTE II. oszt.), akinek magyarázó bevezetései mellett azonban a török írók speciálisan bizonytalan forrásértékét illetően figyelembeveendőek Szekfű Gy. ált. kritikai megjegyzései (TSz 1916). A Thury által közölt források közül a Hunyadiak korának török-magyar harcairól megemlékeznek: 1. Egy névtelen szerző (*Az Oszmán-ház története*, 1486), főleg Hunyadi János tetteire (a hosszú hadjárat, a várnai és rigómezei csaták részletesen), röviden Jajca elfoglalására Mátyás által (1463). 2. Nesri hasonló című, 1483-ig terjedő munkája a XIV. század végétől (rigómezei csata, 1389) a szendrői harcokon, a várnai csatán, Nándorfehérvár felmentésén át a moldvai hadjáratig (1475—1476) hoz magyar vonatkozású adatokat. 3. Turszun bég (sztambuli fődefterdár) 1490 körül írt munkája (*A hódító Mohammed szultán története*) főként a nándorfehérvári (1457), a boszniai (1464) és a moldvai (1476) eseményekről emlékezik meg. 4. Szeád-eddin (= Khodzsa Mohammed, a XVI. század második felében III. Murád és III. Mohammed bizalmas főembere, a mezőkeresztesi csata egyik török irányítója, 1596) nagyhatású munkájában: *A történetek koronája* (kiadás: Konstantinápoly 1862—1864) a XIV. századi első török magyar hadi érintkezéstől Galambóc, Szendrő, Várna, Nándorfehérvár fordulón és Mátyás korán át 1520-ig ismerteti a magyar-török küzdelmeket. Az utóbbi olasz fordítását kiadta Bratutti, *Chronica dell'origine e progressi della casa ottomana* (Bécs 1649—1652); magyar fordításban szövegrészeket közölt belőle Thury előtt Vámbéry A., *Hunyadi J. hat legnagyobb csatája* (MTT XI).

Egy szerb származású, Jajca elfoglalásakor Magyarországra majd Lengyelországba került boszniai török várparancsnoknak a török-szerb és török-magyar harcokra visszatekintő szövegét (eseh kiadás: 1565; lengyel kiadás: Varsó 1828) ism. Drakulics P., *Konstantin Mihály török krónikája a XV-ik századból* (Sz 1876).

B) Iratkiadások

A társadalmi és gazdasági vonatkozású iratokat ld. alább az irodalom megfelelő szakaszában. A déiszláv területekre s ezzel a magyar-török viszonyokra is vonatkozó, főleg Thallóczy L. által publikált anyag: Gelchich J.—Thallóczy L., *Ragusa és Magyarország összeköttetései oklevéltára*, 1358—1525 (Bp 1887). Thallóczy L.—Barabás S., *A Blagay-család oklevéltára* (Bp 1897, MHHD 28). Thallóczy L.—Áldásy A., *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 1198—1526 (Bp 1907, MHHD 33). Thallóczy L.—Barabás S., *A Frangepán-család oklevéltára*, II, 1454—1527 (Bp 1913, MHHD 38). Thallóczy L.—Horváth S., *Jajca (bánság, vár és város) története*, 1450—1527 (Bp 1915, MHHD 40). Román vonatkozásban: Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Târii-Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV.-și XVI* (I. Bukarest 1905). Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Târii-Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV. și XVI* (Bukarest 1905). Külpolitikai anyagot hozott Hatvani (= Horváth) M., *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli orsz. levéltárból és a burgundi könyvtárból*, I. 1441—1538 (Pest 1857, MHHD 1). A Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia* (2 kötet, Róma 1895), és u. ő (VMS I. 1198—1549).

Cseh vonatkozású anyag: F. Palačák, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georgs v. Podiebrad*, 1450—1571 (Bécs 1860, FRA II/20). Az osztrák-német anyagból J. J. Müller, *Reichstagstheatrum*, 1440—1493 (1713, kritikai vizsgálata: Grossmann, *Forschungen zur deutschen Geschichte*, V) mellett J. Chmel ugyancsak régi, de használható gyűjteményei: *Materialien zur österreichischen Geschichte* (2 kötet, Bécs 1837—1840), u. ő. *Regesten zur Geschichte Kaiser Friedrichs III* (Bécs 1840), u. ő. *Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte der Habsburgischen Fürsten König Ladislaus Posthumus, Erzbg. Albrecht V. und Hg. Siegmund v. Österreich 1443—1475* (Bécs 1850, FRA II/2), és u. ő. *Monumenta Habsburgica* (I/1—3, Bécs 1854—1858). E. Birk, *Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrichs II*, 1452—1467, (AÖG X—XI). A. Bachmann, *Urkunden und Actenstücke zur österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III. und König Georgs von Böhmen*, 1440—1771. (Bécs 1879, FRA II/42), ezt kiegészítve u. ő. *Briefe und Acten...* (Bécs, 1885, FRA II/44), és u. ő. *Urkundliche Nachträge...* (Bécs 1892, FRA II/46).

C) Irodalom

1. Általános politikai anyag

Pray Gy. (*Annales regum* II—III), Katona I. (*Hist. critica* (XII—XIII), és Fessler régi művei mellett összefoglaló képet ad Teleki J., *A Hunyadiak kora Magyarországon* (Pest 1852—1863, 1—6 k.; és 10—12. k. okmánytár, Pest 1853—1857.) Fraknói V., *A Hunyadiak és Jagellók kora* (MNT IV. Bp 1896). Hóman B.—Szekfü Gy., *Magyar történet* (II. Bp 1936⁹), valamint a MMT 2. kötete (Bp 1939), benne alább id. társadalmi, stb. vonatkozású tanulmányok mellett Tóth Z., *A hadviselés átalakulása*, 1387—1526, és Ivánka E., *Iskolázás és népművelés*. H. Schönebaum, *Das Zeitalter der Hunyadi in politischer und kulturgeschichtlicher Bedeutung* (Bonn 1919).

A török hatalom előnyomulására és a vele folytatott küzdelmekre az

alább (236. l.) id. ált. művek mellett: Hertzberg, *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches* (1883) mellett Kupelwieser, *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács* (Bécs 1899²). Salamon F., *A török hódítás Magyarországon* (Bp 1886). A török veszéllyel kapcsolatos egykorú nyilatkozatokra: Benda K., *A keresztény közösség, Magyarország és a török hatalom a XV. században* (BÉ 1935), és u. ő, *A magyar nemzeti hivatástudat története* (Bp 1937). A délszláv és román fejlődés problémáira, melyek a magyar-török viszonylatban állandóan szerepet játszottak, valamint általában a szomszéd népek egykorú történetére ld. a Bevezető részben (22. l.), id. szerb, bosnyák, román cseh, lengyel, stb. irodalom mellett: Thallóczy L., *Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrajzi tanulmányok* (Bp 1909), és u. ő, *Jajca (bánság, vár és város) története* (Bp 1915). Elekes L., *A magyar-román viszony a Hunyadiak korában* (MÁEKv I. Bp 1940). Lovcsányi, *Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez* (Sz 1886). Fr. Kronos, *Die österreichischen, böhmischen und ungarischen Länder im letzten Jahrhundert vor ihrer dauernden Vereinigung, 1437—1526* (Bécs 1864). J. Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian I* (2 kötet, Hamburg 1840—1842); ld. még az osztrák tört. ált. anyagát (22. l.) A Bachmann, *Deutsche Reichsgeschichte im Zeitalter Friedrichs III und Maximilians I* (2 kötet, Lipcse 1884—1894). A pápaságra: L. Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* (1—2: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance*, Freiburg i. Br. 1925) és Fraknoi V., *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel* (II. Bp 1902).

2. Gazdasági és társadalmi viszonyok

A XV. századi magyar társadalomnak nagyobb összefoglalásba illesztett marxista vizsgálatát adta újabban Molnár E., *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig* (Bp 1949); ennek ugyancsak marxista elvi bírálata (pl. Mátyás társadalompolitikai intézkedéseinek, stb. értékelését illetően): Társ. Szemle 1950 május. Ezt megelőzőleg összefoglaló analízist nyújt Mályusz E., *Társadalmi viszonyok, 1387—1526* (MMT II. Bp 1939), u. ő, *A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája* (*Mátyás király Emlékkönyv* I. 1940). R. R. Betts, *La société dans l'Europe centrale et dans l'Europe orientale, son développement vers la fin du moyen âge* (RHC 1948).

a) Népeség, etnikai viszonyok

Alapvető, bár teljesen maig sem befejezett helyrajzi művet adott Teleki J. munkája folytatásaként (*A Hunyadiak kora Magyarországon* VI/b.), Csánki D., *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* (1—3. Bp 1890—1897; 5. Bp 1913); ennek kiegészítése újabban (mint 4. kötet): Fekete Nagy A., *Trencsén vármegye* (Bp 1941). Csánki korábbi részlettanulmányai (*Kőrösmegye a XV. században*, 1893; *Máramarosmegye és az oláh-ság a XV. században*, Sz 1889, kiránd. 27) és a régebbi irodalom, így: Solyom Fekete F., *A magyarországi és az oláh incolatus Hunyadban* (Hunyadmegyei tört. társ. Évkönyve I. 1880), Turchányi T., *Krassó-Szörény vármegye néprajzi viszonyai a mohácsi vész előtti időkben* (Lugos 1901) mellett az etnikai összetétel problémáira, melyek már a XV. század végén Laskai Osvátnál (ld 212. l.) is felmerülnek, figyelembe kell venni (de a bennük sokban jelentkező nacionalista szempontok félretételével) az előzőkben (80. l.) már id. újabb

településtörténeti tanulmányok idevonatkozó részeit; ezenkívül Jakó Zs., *Biharmegye a török pusztítás előtt* (Bp 1940) és összefoglalóan Mályusz E., *A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt* (MMT II. Bp 1939).

b) Mezőgazdaság. Parasztok

A termelés módjait összefoglaló képen ismerteti Sinkovics I., *Mezőgazdasági viszonyok, 1387—1526* (MMT II. Bp 1939), aki azonban túlbecsüli a birtokos saját kezelésében álló, kétségkívül növekvő allodiumainak arányát: a birtokok legnagyobb részét még mindig úrbéri földekből álltak. A birtokgazdálkodás és vele a parasztság terheinek, stb. részletekbe menő, pontos képét csak a XV. századi még kiadatlan okleveles anyag publikálása és feldolgozása után lehet megrajzolni. Ilyen vonatkozásban igen hasznos anyagot közölt Ányos L., *Szilágyi Erzsébet oklevelei* (LK 1927—1928), bennük nagyrészt a munkácsi és szentandrászi uradalomra vonatkozó földesúri intézkedések Mátyás korából, indirekt adatokkal a robot növekedésére. Szilágyi Erzsébet egy budai majorháza történetére néhány érdekes adatot hoz (1333-tól) Csánki D., *Kuncz ispán majora Budán* (Sz 1906). A Kanizsaiak egy vár-birtokának német számadását közli Tagányi K., *Szarvaskő várának bevételei és kiadásai, 1448* (MGSz 1895). Mohl A., *Szarvaskő és urai* (Sz 1930; benne urbárium, 1448). Iványi B., *A tiszaluci vám bevételei és azok felhasználása* (MGSz 1906; a függelékben 2 oklevél e korra: 1456, 1457). A szőlőművelésre: Kováts F., *A vajnori hegyközség rendtartása* (MGSz 1900, 469; Pozsony vidéke 1460—1470 körül). Egy egyházi nagybirtok úrbéri viszonyairól, jövedelméről, szervezetéről, tisztviselőiről, udvartartásáról, stb. érdekes képet adnak az esztergomi érsekség 1487—89-ből fennmaradt számadásai, melyeket a Mátyás által érsekké tett gyermek Hyppolit (Beatrix unokaöccse) nevében gazdálkodó, ill. ellenőrző olasz megbízottak készítettek. Az anyagot előzetes jelentés (Sz 1867, 378) után elég részletesen, magyarul ismertette felfedezője, Nyáry A., *A modenai Hyppolit-codexek* (Sz 1870, 1872, 1874, 7 közl.; ld. még a Jagelló-kor társadalmi szakaszát is.) A feudális nagybirtokosokra jó példa: Ila B., *A Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokainak alakulása* (T 1927). Ugyanezen család egy uradalmára: Házi J., *Detrekő vára a középkorban* (Bp 1917). Wertner M., *Die Grafen vom St. Georgen und Bösing* (Bécs 1891). Berzeviczy E., *A tarkóci hatalmi törekvései Sárosban a XIV., XV. és XVI. század folyamán* (Sz 1894, 4. közl.). Herczegh Fr., *Sopron vármegye története a Hunyadiak korában, 1437—1490* (Pannonhalma 1935; helységek és birtokosok). Pesty Fr., *Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon és a rác despota cím* (AÉt 1877). Ld. még alább a Mátyás-kori oklevelek anyagát (171. l.).

A jobbágyság viszonyaira az 1437-es parasztháború (ld. 142. l.) után az ott is id. ált. irodalom, így Domanovszky Gy., *A jobbágyság élete, 1387—1526* (MMT II. Bp 1939), valamint az 1514-es parasztháborúnál alább (ld. 204. l.) id. anyag ide is vonatkozó részei mellett: Jánossy I., *A magyar jobbágyságunk szabad költözéséről* (Sz 1935), aki Mátyásnak a jobbágyokra vonatkozó törvényeit vizsgálva, arra jut, hogy a költözést időnként felfüggesztő és Acsády I. által is egyoldalúan értelmezett rendeletek korántsem állíthatók még párhuzamba a Jagelló-kori röghözkötéssel. A román parasztok ötvenedfizetésére adat 1461-ből: Z. Paclisanu, *Un registru al quinquagesimeii* (Bukarest 1936.).

e) Városok, ipar, kereskedelem

Az első használható összefoglalást az Akadémia egykori pályázatán díjnyertes munkákban találjuk: Kossovich K., *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a XVI. század elejéig* és Horváth M. ugyanazon című, jobb tanulmánya; mindkettő együtt: Buda 1842; az utóbbi külön: Horváth M., *Kisebb tört. munkái* I. Fontos anyagot közölt Fejérfpataky L., *Magyarországi városok régi számadáskönyvei* (Bp 1885), a benne kiadott anyagból e korszakot érintik Nagyszombat (1455-ig), Sopron (1450-ig), Bártfa (1444-ig), Körmöcbánya (1450-ig) számadásai; ld. még az előző fejezet anyagát is. Összefoglaló jellegű tanulmányok még: Csontos J., *Városaink Mátyás korában* (Sárospatak 1893). Szádeczky L., *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon, 1307—1848* (Bp. 1913, 2 kötet, céhek lajstromával, okmánytárral, irodalommal). Jó okleveles anyagra épít Lederer E., *A középkori pénzüzletek története Magyarországon* (Bp 1932; 1458-ig). Kováts F., *Korakapitalisztikus gazdasági válság Magyarországon Mátyás király uralkodása alatt* (MEKv 1937 és kny.). Ifj. Szentpétery I., *Nemesi és polgári életforma* (MMT II. 1939), Paulinyi O., *Ipar, kereskedelem, 1387—1526* (u. ott), és Horváth H., *A kézművesipar új formái* (u. ott), Mályusz E., *A magyarság és a városi élet a középkorban* (Sz 1944). Figyelembeveendő még az előző, valamint a következő fejezetek e tárgykörre vonatkozó anyaga, amnyival is inkább, mert a nagyobb lélekzetű, több korszakon átmenő helytörténeti monográfiákat lehetetlen minden szakasznál újra felsorolni.

Egyes városok, ill. város csoportok közül a fővárosra: Salamon F., *Budapest története* (II. A középkor. III. Kútfőbírálóatok, Bp 1885). Sok budai céhlevelet közöl Kovachich M. Gy., *Formulae solennes styli* (Pest 1799). Némethy L., *Budavárának régi helyrajza* (AÉ 1885). Merényi L., *Adalékok Buda helyrajzához* (TT 1894). Csánki D., *Mátyás király mint városépítő* (Sz 1904, 2 közl.). Gárdonyi A., *Buda középkori helyrajza* (Tanulmányok Bp multjából V. Bp 1936). Elekes L., *Buda, Mátyás király birodalmi székvárosa* (Bp 1940, kny. Városi Szemle). Ld. még alább (185. l.). Krejcsi Fr., *A budaprágai országút a XV. században* (TT 1894).

Sopron egykorú viszonyait (kb. 800 adózó polgár) a városi levéltárból vett oklevelek, számadások, kimutatások, stb. nagy tömegével részletesen megvilágítja a Házi J. által közölt (nagyreszt német) anyag: *Sopron sz. kir. város története* (I/3—6, oklevelek és levelek 1430—1520, Sopron 1924—1928; II/1—4, végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, számadások, adójegyzékek, stb. 1390—1495, Sopron 1930—1936). Pozsonyra régebbi tanulmányok, így St. Rakovszky, *Das Pressburger Rathhaus und der Stadtrath* (Pozsony 1872, számadásokat is használ), Király J., *Pozsony város joga a középkorban* (1894), stb. mellett különösen figyelembeveendő Kováts F. igen pontos és alapos dolgozatai: *Pénzérték-viszonyok Pozsonyban, 1435—1460* (MGSz 1900, 2 közl.; ezt kiegészíti pár adat a velencei dukát évfolyamáról: MGSz 1904. 158), u. ő, *Pozsony városának háztartása a XV. században* (MGSz 1902; benne: I. Forráskritika. II. Az 1439/40. pénzügyi év bevételei); u. ő néhány adatot hoz a pozsonyi városi építkezéshez vett méz dunai szállítási költségeiről, 1440 (MGSz 1902, 92); u. ő, *Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmadékönyv alapján* (Bp. 1902; jó adatokkal a kereskedő-vállalkozók aránylag elég nagyméretű üzleteire), és u. ő, *A pozsonyi városgazdaság a középkor végén* (Pozsony 1918, az őstermelés és ipar-kereskedelem arányait vizsgálva rámutat, hogy a XIII. századi szántók a XV. században beépültek, de a kertek és főleg a szőlők ekkor is

lényeges szerepet játszanak); id. még u. ő alapos tanulmányát a *Magyarzsidó oklevéltár* 4. kötetének bevezetésében (Bp 1938). A város építészeti képe: Hoffmann E., *Pozsony a középkorban* (MT 1937).

A Felvidékre; Demkó K., *Egyházi és világi hatóság a felvidéki városokban a XV. és XVI. században* (Sz 1887), és u. ő, *A felsőmagyarországi városok életéből a XV—XVIII. században* (Bp. 1890). Illyefalvi L., *A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története* (Makó 1907; vázlat 1526-ig). T(agányi K.), *A 13 szepesi város adója 1450 körül* (MGSz 1898, 541; pár rövid adat). Az egyes északi városok közül Iványi B., *Eperjes m. kir. város jegyzőkönyve, 1424—1509* (TT 1909 és kny.), u. ő, *Eperjes város végrendeleti könyve, 1474—1513* (TT 1909), u. ő, *Adatok Eperjes város középkori iskolaügyének történetéhez, 1429—1526* (TT 1911), u. ő, *Eperjes középkori ágyuöntőháza és puskapormalma, 1441—1534* (HK 1913, 2 közl.), u. ő, *Adatok az eperjesi ágyuöntőház és puskapormalom középkori történetéhez, 1429—1533* (HK 1914, 3 közl.), u. ő, *Eperjes város középkori számadáskönyveinek jogtörténeti vonatkozásai* (FEKv 1917) és u. ő, *A középkori Eperjes magyarsága* (Szeged 1934, kny.). Kassára: Hajnik I., *Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez a vegyes házakbeli királyok alatt* (Sz 1868, okleveles adatok). Fr. Kroner, *Zur ältesten Geschichte der oberungarischen Freistadt Kaschau* (Bécs 1874). Kemény L., *Kassa középkori ipara és kereskedelme történetéhez, 1411—1520* (TT 1887, 1889, 2 közl.), u. ő, *Kassa város régi számadáskönyvei, 1431—1533* (Kassa 1892), u. ő, *Kassa levelezése Krakkó városával, 1394—1496* (TT 1892); egy sor egykorú kassai német céhíratot kiadott u. ő, így: *A kassai kereskedők 1416. évi céhszabályai* (MGSz 1898, 31; mellette későbbi adatok is); továbbá az egyesült lakatos, sarkantyús, páncélgyártó- és csizár-céh szabályzatát, 1461 (MGSz 1903, 426), u. ott mellette a posztókereskedők és szabók ugyanazon időből származó szabályzatait is; továbbá a nyergesek céhleveleit (MGSz 1905, 2), valamint a kereskedők céhszabályzatát, 1475 (MGSz 1897, 190); u. ő, *Adatok a kassai céhek történetéhez a középkorban* (MGSz 1904, 390; vargák viszályai, 1467), és u. ő, *A céhek történetéhez, 1457* (TT 1893). Csánki D., *Oklevelek a Hunyadiak korából, 1454—1488* (TT 1902, 2 közl.; hadfelszerelési, gazdasági adatok Kassa levéltárából). Kerekes Gy., *A kassai kereskedőcéh (Bruderschaft) könyve, 1446—1553* (MGSz 1903). — Demkó K., *Lőcse sz. kir. város legrégebbi irományai 1600-ig* (Lőcsei reálisk ért. 1880). J. Kachelmann, *Geschichte der ungarischen Bergstädte* (Selmecbánya 1867). Szitnyay J., *A selmecbányai ipar legrégebbi multja* (Selmecbánya 1887, kny.). Richter E., *A selmecbányai levéltár legrégebbi céhlevele, 1487* (TT 1905). A bányászatra sok részletadat: Péch A., *A selmeci bányavállalatok története* (I. 1650-ig, Selmecbánya 1884), és u. ő, *Alsómagyarország bányamívelésének története* (Bp 1884). Ipolyi A., *Besztercebánya városa műveltség-történeti vázlata* (Bp 1874). Krizskó P., *Egy körmöcbányai nagykereskedő a XV. században* (MGSz 1898, 193; érdekes adatok Vilhelmovits Sztankó bányabirtokos és pénzkölcsönző udvari kapcsolataira és konfliktusára a körmöci német polgárokkal a század közepén). Matunák M., *Eredeti oklevelek a körmöcbányai püspöki malomról, 1431—1462* (TT 1907). Sasinek F., *Zólyom város számadásából, 1400—1470* (TT 1893).

Egyéb városokra: Podhraczký J., *Székesfehérvár régi állapotát ismerető oklevelek* (MTT VI; 1471-től). Jenei F., *Győr a magyar humanizmus korában* (Győri Szemle 1940 és kny.). Az esztergomi vargák magyar szabályait, 1473 (MGSz 1906, 70) és a csizmadiák szabályait, 1473 (TT 1896, 175) kiadta Récesy V. — A németlipcei vargák szabályait (1471) kiadták, magyar

fordításban is, Kárfy Ö. és Kováts F. (MGSz 1902, 30). Illésy J., *A debreceni szűcsök céhlevele*, 1449 (TT 1900). Szűcs I., *Sz. kir. Debrecen város történelme* (I. Debrecen 1870). Lehoczky T., *Hunyady kiváltságlevele a beregszászi szabócéh részére*, 1446 (Sz 1875).

Erdélyre: Jakab E., *Kolozsvár története* (Buda 1870—1888, 3 kötet és hozzá külön oklevéltár). Finály H., *A kolozsvári ötvöscéh szabályai*, 1473 (Az Erd. Múzeum Egylet Évkönyve II), u. ő, *Adalék a kolozsvári lakatos- és sarkantyus-céh történetéhez* (u. ott, V). Rajka G., *A kolozsvári szabócéh története a XV—XVII. században* (Kolozsvár 1913; 1475-ben alakult). Szabó K., *A kolozsvári magyar polgárok összeírása*, 1453 (Sz 1882, és TT 1882, 2 közl.). G. Lang, *Die Nationalitätenkämpfe in Klausenburg im ausgehenden Mittelalter* (München 1941). Csizmadia A., *Kolozsvár város joga Mátyás király korában* (Kolozsvári Szemle 1944). — Nagyszebenre számadási adatok: *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*, 1380—1516 (Nagyszeben 1880). R. Rösler, *Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens in Hermannstadt bis zum Jahre 1526* (Nagyszeben 1912). Várady M., *A nagyszebeni és segesvári ispotályok története a XV. században* (UMM 1856, a polgárság és a szerzetesek viszonyára is). H. Wittstock, *Älteres Zunft- und Gewerbesen in Bistritz bis ins XVI. Jahrhundert* (Besztercei gimn. ért. 1864.)

A szász városokra általában: Meltzl O., *Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a XIV. és XV. században* (Sz 1892) Horváth J., *Az erdélyi szász városok közgazdasági viszonyai a nemzeti fejedelemség megalakulásáig* (Gyula 1905). F. Jickeli, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen bis zur Schlacht bei Mohatsch* (1912).

II. HUNYADI JÁNOS KORA (1437—1457)

A) Elbeszélő források

A fejezet I. szakaszában már id. általános források, így különösen Callimachusnak Ulászlóról írt munkája, valamint a görög (bizánci) írónak Hunyadi János hadjáratait részletező szövegei mellett:

Aeneas Sylvius Piccolomini (= II. Pius pápa; 1405—1464; elszegényedett olasz nemesi család sarja, a bázeli zsinat jegyzőjeként került kapcsolatba a későbbi III. Frigyes császárral, 1442-től annak kancelláriájában a bizalmasaként működött, majd gyors egyházi pályafutással 1458-ban pápa lett). Széleskörű irodalmi munkásságában, ha a humanista forma néha a tartalom rovására érvényesül is, már ismeretei és szerepével járó tájékozottsága miatt is értékes forrásanyagot hagyott az utókorra. Munkái közül magyar vonatkozásban is említendők: 1. Az 1452—1458 között több változatban íródott *Historia Friderici imperatoris*, vagy: *De rebus et gestis Friderici III*, inkább személyes emlékirat-jellegű, semmint egyöntetű és összefüggő birodalmi történet. Kiadta (Joh. Hinderbach folytatásával) A. F. Kollár, *Analectá monumentorum Vindobonae* (II. Bécs 1762); német ford.: Th. Hgen, *Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit* (2 kötet, Lipcse 1889—1890). III. Frigyes és V. László dolgaira, melyekben ő maga is aktív szerepet játszó, igen jól értesült, bár érthető módon erősen Habsburg-párti forrás. — 2. A Csehország történetét 1458-ig nyújtó *Historia Bohemica*. Kiadta M. Freher, *Rerum Bohemicarum Scriptores* (Hannover 1602). Igen kritikus értékelése: F. Palacký, *Würdigung der ält. böhmischen Gesch.* (1830). Egyéb munkái: az *In Europam* (történeti-földrajzi kézikönyv, benne az általa 1439-re tett

budai lázadás leírása), a *Commentarii rerum memorabilium*, 1405—1463 (Frankfurt 1614), valamint a bázeli zsinatról írt két munkája. Annál érdekesebb azonban, főleg a 40-es évek magyar politikai viszonyaira, levelezése, melynek C. Voigt részletközlése (AÖG XVI) mellett jó kiadását nyújtja R. Wolkan, *Der Briefwechsel des Aeneas Sylvius Piccolomini* (FRA II/61, 62, 67, 68. k., Bécs 1909—1918). Beszédeit kiadta Mansi, *Orationes Pii II.* (Lucca 1775—1779). V. László számára írt nevelési szabályait magyar fordításban: Acsay A. (Bp 1898). — Irodalom: G. Voigt, *Enea Sylvio Piccolomini als Papst Pius II und sein Zeitalter* (3 kötet, Berlin 1856—1863). Pór A. *Enea Silvio viszonya Magyarországhoz* (BpSz 1878), u. ő, *Pius pápa és Hunyadi Mátyás* (u. ott 1879), és összefoglalóan u. ő, *Aeneas Sylvius* (Bp 1880). A. Weiss, *Aeneas Sylvius P. als Papst Pius II* (Graz 1897, levelekkel). W. Boulting, *Aeneas Sylvius* (London 1909). Huszti J., *Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában* (EPhK 1919). Kardos T., *Renaissance királyfiak nevelése* (Apollo 1935).

Ebendorfer Tamás (1387—1464; polgári származású bécsi egyetemi tanár, egyetemét a bázeli zsinaton is képviselte) bő anyaggyűjtésen épült munkái főleg az osztrák-magyar viszonyra érdekesek: 1. főműve a *Chronicon Austriacum*, melynek 1—3. könyve régebbi szövegeket használ, 4—5. könyve viszont, bár kidolgozatlan irodalmi hagyaték (feljegyzések, akták) formájában maradt ránk, jó anyagot tartalmaz saját korára (1440—1453). Kiadta H. Pez, *Scriptores rerum Austriacarum* (II. Lípce 1725). — 2. A III. Frigyes megbízásából életrajzi formában készült *Chronica regum Romanorum* (1346—1463) utolsó, naplószerű szakasza (1450-től) érdekes. Kiadta (méltatással) F. A. Pribram (MIÖG 1890—1894, Erg. Bd. III.). — 3. Ugyancsak a végső, 1457—1463 közti szakasz érdekes a kiadatlan *Liber Pontificum*-ban is; ismerteti: A. Levinson (MIÖG XX).

Kottaner Jánosné Huendler Ilona (bécsvárosi kamarás, vagyis kincstáros felesége, Erzsébet királyné bizalmasa, a csecsemő V. László dajkája), érdekes visszaemlékezésében elmondja, miként lopta ki 1440 elején az özvegy királyné megbízásából a koronát Visegrádról Komáromba, hogy a gyermeket megkoronázhassák: *Denkwürdigkeiten*. Kiadta Endlicher (Lípce 1846); pár okleveles adat hozzá: MSi 1863, 785. A. Wengraf, *Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin* (URd 1914).

A várnai csatára (az ált. szakaszban id. különböző, főleg bizánci forrásokon kívül):

Jehan de Wavrin (a törökök ellen harcoló burgundi hajóhad parancsnoka; Waleram Wavrin unokabátyja, aki a rokoni úton, első kézből kapott információkat más adatokkal is kiegészítette) egy egész könyvet szentelt a keleti ügyeknek és a várnai csatának (és főleg unokaöccse viselt dolgainak) előbb 1413-ig, majd folytatásokban 1469-ig megírt és 1445-től kezdve készült munkájában: *Anciennes croniques d'Angleterre*. Kiadta W. és E. Hardy (*Rerum Britannicarum mediæ ævi scriptores* 39; 5. kötet). Magyar vonatkozásait ism. Kropf L., *Jehan de Wavrin krónikájából* (Sz 1894, 2 közl.).

Palatio András (olasz pápai adószedő) igen érdekes (valószínűleg Dlugoss által is használt) beszámoló jelentése (1445 május) a várnai dolgokról: *Litterae de clade Varnensi ad Ludovicum Cardinalem datae*. Kiadta A. Prochaska (Lemberg 1882).

Egy, Zotikos Paraspondylos szerzetes neve alatt ismeretes, de általa

talán csak átfírt, vagy lemásolt, szövege állítása szerint szemtanú tollából való, Hunyadi magasztaló, elég részletes görög költemény a várnai csatáról. Kiadta E. Legrand (*Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France*, 1874), és Pecz V., *P. Zotikos költeménye a várnai csatáról* (Bp 1894); magyar ford. u. ő (Sz 1894, 315), ld. még u. ő (AKÉ 1893, URd 1894, EPhK 1917); Czebe Gy., *Adalékok P. Zotikus életviszonyaihoz s a várnai csatáról szóló költeményéhez* (Bp Gyak. főgimn. ért. 1915/16), és u. ő (EPhK 1918).

A rigómezei csata egy egykorú levélformájú francia leírását (1448 dec.) közli Marczali H., *Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból* (MTT XXIII, 83).

A *Cillei-krónika* elmondja Cillei Ulrik özvegye sorsát, Jan Wittowetz szlovén bán életét, stb. Kiadta Fr. Kroner, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli* (2 kötet, Graz 1883); ld. még u. ő, *Die zeitgenössischen Quellen zur Geschichte der Grafen von Cilli mit Einschluss der sogenannten Cillier Chronik* (Beiträge zur Kunde steiermärkischen Geschichtsquellen 1871).

Giacomo Oddi, *Specchio de l'ordine minore* (az observáns ferencesek történetéről 1474—1475-ben készült, a híres rendtagok életrajzait, legendáit tartalmazó mű). Kiadta P. N. Cavanna, *La Franchescina* (2 kötet, Firenze 1931). Egyéb magyar vonatkozásai (Marchiai Jakab, stb.) mellett jó értesítéseket hoz Kapisztrán szerepére és az 1456-os győzelemre. A szerző testvére, Francesco Oddi püspök Carvajal pápai legátus nevében részt is vett a hadjárat ügyeinek intézésében.

A Hunyadi János alakja körül kifejlődő mondák, néphagyomány anyagából már Chalkokondylesnél is találunk kezdeteket; ld. Moravcsik Gy., *A Szibinyáni Jank mondához* (ET 1922). A délszláv népdalok, balladák magyar ismertetései: Románecz M., *A Szibinyáni-románckör* (Pancsovai gimn. ért. 1890). Székács J., *Szerb népdalok és hősregék* (Pest 1836, 1887). Margalits E., *Délszláv népköltészet* (Bp 1896). Radics Gy., *Hunyadi a szerb népköltészetben* (Bácska c. hetilap 1878, 22. sz.) és u. ő, *Rigómezei dalok* (Zombor 1882). Szegedy R., *Hunyadi J. rigómezei csatája a régi horvát népköltészetben* (ET 1912, 3 közl.). Pável Á., *A Hunyadiak a délszláv költészetben* (A Vas megyei Múzeum Évkönyve II. Szombathely 1927). Fiala E., *A Hunyadiak a délszláv mondákban* (Kalangya 1944).

B) Iratkiadások

Az I. szakaszban id. ált. anyag mellett, Ulászló éveire: *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia* (II. Krakó 1876). A. Cieszkowski, *Acta Uladislaw Jagellonide regnante* (*Fontes rerum Polonicarum e tabulario Reipublicae Venetae*, II/2. Poznan 1890). Ulászló egy levele, 1444 (Schwartz I., TT 1895, 400). Hunyadi János iratai máig sincsenek megfelelően egybegyűjtve; elszórtan találhatók folyóiratokban (Sz 1875, 575; T. 1889, 78; T. 1890, 41, stb.), vagy hazai és külföldi gyűjteményekben; kormányszócskája idején kiadott oklevelei közül is csak a jelentősebbeket közzölték: Fejér Gy., *Genus, incunabula et virtus Joh. Corvini de Hunyad* (Buda 1844, benne 42 Hunyadi-irat, főleg diplomáciai levelek és szerződések), továbbá Teleki J. id. okmánytárában (*A Hunyadiak kora X—XII*; 36 oklevél), meg osztrák gyűjtemények, (így az 1552-es római magyar követség megbízólevelét közli J. Chmel, *Materialien zur Geschichte Friedrichs III.*, I. 379);

továbbiak találhatók még a Zichy-, Losonczi-, Bánffy-család okmánytárában, stb. E mintegy másfélszáz kormányzói oklevél anyagát (mely a megmaradt teljesnek csak kis része) kiegészítette 87 regesztával Hajnal I., *Kivonatok Hunyadi János kormányzói okleveleiből, 1446—1452* (LK 1923). Igen figyelemreméltó anyagot képviselnek a Hunyadi diplomáciai levelezését intéző Vitéz János püspök leveleinek udvari lelkésze, Ivanich Pál kanonok által kiadott gyűjteménye: *Johannis de Zredna Epistolae, 1445—1451* (SRH, 1746). Ezt kiegészíti Fraknói V., *Zrednai Vitéz János nagyváradi püspök politikai beszédei és Aeneas Sylvius Piccolomini Vitéz Jánoshoz intézett levelei, 1453—1457* (Bp 1878) benne Vitéz beszéde a magyar rendek nevében V. Lászlóhoz, 1452; III. Frigyeshez a magyar korona visszaadása érdekében, 1453; V. László nevében a pápai és császári követekhez és III. Frigyeshez intézett beszédek. A kiadás bírálata: Ábel J. (Literarische Berichte aus Ungarn II.). A Schwandtner-féle fent id. levélkiadást kiegészíti Ráth K., *V. László levelei, 1453—1454* (Gy. F 1861—1863, 6 közl.; benne a pápa, Velence, Szerbia, stb. címére küldött iratok, valamint levelezés Kázmér lengyel királlyal), Iványi B., *Regisztratura-könyvek Magyarországon a középkorban* (KLEKv 1925); Hunyadi J. és más, nem királyi oklevéladók iktatásai módszerére). — Kapisztrán János magyar vonatkozású anyagára, L. Wadding, *Annales ord. minorum* (XII) és iratainak J. van Hecke-féle kiadása: *Acta Capistrani* (Brüsszel 1860) mellett: Pettkó B., *Kapisztrán János levelezése a magyarokkal, 1444—1459* (TT 1901 és kny.); pótlásul még egy levél; 1451: Horváth S. (TT 1907, 451). M. Bihl, *Duae epistolae S. Joh. Capistrani* (Archivum Franciscanum Historicum 1926). Prédikációira: J. Hofer, *Zur Prädigtätigkeit des hl. Johannes v. Kapistran* (Bécs 1926), és u. ő, *Die Wiener Prädigten des hl. Joh. v. Kapistran* (Bécs 1927). — Sörös P., *Bakonybéli regeszták a XV. század első feléből, 1406—1449* (TT 1903), és u. ő, *A Pannónhalmán őrzött Guary-levéltár kiadatlan oklevelei, 1438—1456* (TT 1909).

C) Irodalom

A Zsigmond korát Mátyásétól elválasztó két évtizedet (1437—1458) még pozitívista történetírásunk sem szántotta át eléggé alaposan a maga eseménytörténeti forráskritikájával, holott e szakasz a szűkebb értelemben vett politikai történet szempontjából is lényeges problémákat vet fel: a feudális nagybírói kormányzat mondhatni formálisan is bekövetkező élrejutását a változó királyok alatt széteső központi hatalom helyén, főleg pedig Hunyadi Jánosnak a pusztán magyar történeten túlmenő, legalábbis keleteurópai jelentőségű védelmi harcait a török hatalom előnyomulásával szemben. Így a kutatónak ma is állandóan vissza kell nyúlnia a régebbi ált. irodalomhoz, főleg a sok anyagot hozó Katona I. (*Historia Critica* XIII. 1790), továbbá Teleki J. az I. szakaszban id. műveihez; eseménytörténetileg alapvető az újabb bécsi és oiasz anyagot használó (de azt pontosan és részletesen nem közlő) Fraknói V. összefoglalása a MNT IV. kötetében: *A Hunyadiak és Jagellók kora* (Bp 1896); újabban Hóman B., *Magyar történet* (II. k., *Küzdelem a török ellen*, Bp 1936). A török, balkáni és általában keleteurópai kérdésre használható ált. munkákat ld. fent az I. szakasz anyagában. A kor szak hadtört. irodalmát összefoglalja Mangold L. (HK 1894, 277).

1. A Hunyadi-kérdés

A Hunyadiak származása és Hunyadi János fiatal éveit körül felmerült vitás problémák irodalmának főbb eredményeit (valószínűbb a havasföldi román főnemesei család Erdélybe került ágából való származtatás, mint — egyéb elméletek mellett — a Heltai Gaspártól följegyzett hagyomány, mely szerint Hunyadi Zsigmond király törvénytelen fia lett volna) összefoglalta újabban Élekes L., *A Hunyadi-kérdés* (MÁEKv I. Bp 1940).

Az előző irodalomból: Fejér Gy., *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad* (Buda 1844). Teleki J., *Hunyadi János eredete* (Pest 1851). Arányi L., *Vajda-Hunyad vára* (Pozsony 1867). Csúntki D., *Hunyadmegye és a Hunyadiak* (Sz 1887; kiránd. 8). Sölyom—Fekete F., *A Hunyadiak rokonsága* (Hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve, 1900); u. ott: Wertner M., *A Hunyadiak*; u. ő, *Még egyszer Hunyadi J. származása* (T 1901); ezzel kapcsolatban Karácsonyi J., *Adalékok Hunyadi J. származásához* (T 1901), és u. ő, *Mikor lett Hunyadi J. szörényi bánná?* (Sz 1901). Dudás Gy., *A „fejér” lovag* (Sz 1901, 360), u. erről Erdújhelyi M. (Sz 1902, 181). Vörju E., *A Hunyadiak síremlékei* (*Magyarország műemlékei* I. Bp 1905); u. azon mű IV. kötetében (Bp 1915) Forster Gy., *Hunyadi J. származása és a vajdahunyadi freskók* (a forrásokat is felsorolja), és u. ő, *Hunyadi J. származása és családja* (BpSz 1916). Fráter L., *Hunyadi magyar származása oklevelekben* (Bp 1937), állítja de nem bizonyítja, hogy a Veréb-család ivédéka volt. Fest S., *A Hunyadiak hollós címere* (BpSz 1937).

Hunyadi életének első szakaszára újabban: Oszwald A., *Hunyadi ifjúsága* (TSz 1916—1917, 4 közl. és kny.). Bánfi Fl., *Filippo Scolari és Hunyadi János* (kny. HK 1930, szerinte Ozorai Pipo udvarában s példáján nevelkedett), és u. ő, *Hunyadi J. itáliai tartózkodása* (kny. EM. 1934). Hadjárataira és politikai szerepére az alább külön id. részlettanulmányok, valamint I. Lupaş, *Der Siebenbürgische Woivode J. Huniades* (sic!; *Zur Geschichte der Rumänen in Siebenbürgen*, Nagyszeben 1943). A Hunyadi János történelmi szerepével speciálisan foglalkozó magyar irodalom meglepően szegény. Immár inkább irodalmi kuriózumnak tekinthető tanulmányok, mint: Kövessy K., *A Hunyadiaknak az állam körül szerzett érdemeik és hibáik* (Kecksméti gimn. ért. 1876), vagy: Létmányi N., *Párhuzam Hunyadi J. és fia Mátyás közt* (Bp 1885) valamint Ch. Chassin, *Jean de Hunyad* (Paris 1859) és J. Ziegler, *Johannes Hunyadi* (Nagyszeben 1873) mellett a máig egyetlen részletesebb önálló biográfia: Pór A., *Hunyadi János* (Bp 1873).

2. A politikai események

Erzsébet, Albert özvegyének törekvéseire a trónt fiának, utószülött Lászlónak biztosítani: R. Durst, *Königin Elisabeth von Ungarn und ihre Beziehung zu Österreich, 1439—1442* (Jahresberichte des Staatsgymn. in Böhmisches-Leipa, 1906—1908). A csecsemő V. László megkoronázására (1440 május): Kottaner Ilona emlékirata a korona ellopásáról (ld. A. alatt), és Lépes V., *Küzdelem a koronáért. Királyválasztás 1440-ben* (Bp 1921). A magyar urak által behívott Jagelló I. Ulászló megválasztására és koronázására (1440 jún., júl.): Smátána D., *Közjogi és forráskritikai tanulmány I. Ulászló megválasztásához* (Bp 1910, d). Angyal D., *Bosznia követei a budai országgyűlésen 1440 júniusában* (Sz 1911, Callimachust cáfolja). Az országgyűlési rendek 1440 júl. 17-i, a nagyurak hatalmi szerepére jellemző oklevelét („a koronázás mindig az alattvalók akaratótól függ”) közli Kovachich M. Gy., *Vestigia Comitiorum* (Buda 1790, 235); 1440 és 1444 országgyűlési határozataira emellett u. ő: SD, és SVC; az utóbbiban (I) az 1440: IV. tc-et helyesen a Zsigmond-féle Placetum regium folytatásának tekinti, amihez Fraknoi V., *A magyar királyi kegyuri jog*

(Bp 1895) nézetével (ez csak V. Félix bázeli ellenpápa ellen irányult volna) szemben újra visszatér Angyal D., *Az 1440: IV. tc.* (Sz 1910).

I. Ulászlóra az A. alatt id. források közül elfoglaltsága mellett is érhetően sokat hoz a lengyel Dlugoss, és az őt használó Callimachus, akitől R. Foerster, *Wladislaus Jagello II rex Poloniae et Hungariae (1434—1444) ex fontibus et documentis adhuc ignotis illustratus* (Breslau 1871) tévesen akarja műve szerzőségét elvitatni. A korszak sok magyar vonatkozással is bír lengyel irodalmáról tájékoztatást nyújt Finkel lengyel bibliográfiája (ld. 10. l.); külön említhetők Kwiatkowski tanulmányai Ulászló utolsó éveiről (Lemberg 1883), itineráriumáról (Krzazewski-album, Lemberg 1879), kancelláriai és udvari tisztviselőiről, 1443—1444 (Krakói akad. ért. XVII. 1884). Újabbban és részletesen: J. Dąbrowski, *Wladyslaw I. Jagiellonczyk na Węgrzech, 1440—1444* (Jagelló I. Ulászló Magyarországon, Varsó 1922), a pártharcok és a várnai csata, stb. kritikai elemzésével. — Angyal D., *Az elfelejtett pozsonyi csata, 1442* (Sz 1910). Ulászló és Erzsébet békekötésére, 1442: Gyurikovits (Hormayr's Archiv 1825), és R. Knoff, *Ein Schreiben des Kardinallegaten J. Caesarini ... über den Friedensschluss zwischen der Königin Elisabeth und Wladislaw IV. von Ungarn und den Tod Elisabeths* (Teplitz-Schönau, Gymn. Progr. 1906). Angyal D., *Brankovich György szereplése I. Ulászló uralkodásának kezdetén* (Sz 1910).

A török harcokra az I. szakaszban id. ált. irodalom és elbeszélő források mellett: A. Huber, *Die Kriege zwischen Ungarn und die Türken, 1440—1443* (AÖG 66 és kny.). Wertner M., *Magyar hadjáratok a XV. század első felében, 1401—1450* (HK 1911, 4 közl.). Miskolczy Gy., *Hunyady J. török hadjáratái, 1436—1456* (HK 1913, 2 közl., forrásbírálat). Székely O., *Hunyadi J. első török hadjáratái, 1441—1444* (HK 1919—1921). Temesváry J., *Hol verte meg Hunyadi J. Mező béget? 1442* (Alsó-Fehérmegyei tört. társ. évk. 1888), erre válasz Veszely K. (Sz 1879, kiránd. 126). A Hunyadival párhuzamosan török ellen küzdő Skanderbég magyar vonatkozásaira: Marinus Barletius közel egykorú műve: *De vita, moribus ac rebus praecipue adversus Turcas gestis Georgii Castrioti* (Róma 1505, továbbá 1537 és több más kiadás). A Hunyadi győzelmes „hosszú hadjáratát“ követő szegedi békére, annak Cesarini Julián pápai követ által is szorgalmazott félretételére és az azt követő várnai csatára (1444), mely I. Ulászló vakmerő, de meggondolatlan lovasrohama és halála nyomán katasztrófával végződött, bő vitairodalom jelent meg. Ennek jellemzőbb darabjai: J. R. Schels, *Die Schlacht bei Warna* (Österr. Militär-Zeitung 1826, 10—11.). Kiss K., *A várnai ütközetről stratégiai szempontból* (UMM 1854). Vaszary K., *A várnai csata* (Pest 1864). A Wenzel G. által (Sz 1869, 569) közölt Hunyadi-levél (mely a tényekkel ellentétben a csata után azt állítja, hogy Ulászló él), ha hiteles is, az Aeneas Sylvius levelében (1445 máj. 21.) említett magyar törekvésekkel függhet össze, a király halálát amíg lehet eltitkolni. Az addig ismert kútfők és főleg a lengyel irodalom kritikája: H. Zeissberg, *Analekten zur Geschichte des XV. Jahrhunderts* (Zeitschrift für die österr. Gymnasien 1871). G. Köhler, *Die Schlachten von Nicopoli und Warna* (Breslau 1882). Vaszary K., *I. Ulászló magyar király esküszegése és a várnai veszedelem* (Győr 1884). R. Horváth J., *A várnai csata* (HK 1888, 2 közl.), benne Cesarini bíboros felelősségét megállapítja, amiért kritikában részesíti őt Fraknoi V., *A várnai csata előzményei* (HK 1889, olasz levéltári anyagot használ), és u. ő. *Cesarini Julián bíbornok, magyarországi pápai követ élete* (Bp 1890). Thury J., *A várnai csatáról* (HK 1892; török iratok). Schwarzcz, *Zur Geschichte des Friedensschlusses von Szegedin* (UR

1884, benne Dlugoss kritikája). A Prochaska, *Uwagi krytyczne o klesce warnenskiej* (Krakó 1900, akad. értek.), Ulászló mentése kedvéért tagadja a békeszegést és Hunyadi a király cserbenhagyásával vádolja Várnánál. E hibás állításokat, melyeket magyarelles élel átvett tőle Brückner is (*Geschichte der polnischen Literatur*, Lipcse 1901), megcáfolták már Fraknoi V., Bleyer J., Thury J., *Igazság vagy tévedés* (Sz 1902, a forrásokat is számbaveszik). Bleyer J., *Einige Bemerkungen über den Szegediner Friedensschluss und die Schlacht bei Warna* (MIÖG 1904). Egy Ulászló halálára írt gyászverset kiadott Schwartz I. (TT 1895, 575). N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades* (II—III., Paris 1899—1902). Ph. Frankl, *Der Friede von Szegedin und die Geschichte seines Bruches* (Lipcse 1904, d, higgadt, de újat nem hoz). Melegdi J., *A várnai ütközet és I. Ulászló király sírja* (Sz 1908). Magyar részről újabb, és jó pozitívista kritikával készült tanulmányok: Angyal D., *Murád útja Várna felé* (HK 1910), u. ő, *A szegedi béke, 1444* (BpSz 1910, és: *Tört. tanulmányok*, Bp 1937), u. ő, *Le traité de paix de Szeged avec les Turcs* (Bp 1911, kny. RDH), és u. ő, *Die diplomatischen Vorbereitungen der Schlacht von Warna* (URD 1913). Újabban J. Halecki, *Nouvelles observations critiques au sujet de la croisade de Varna* (Bulletin international de l'Acad. Polonaise, 1937). O. Górká, *Niezany żywot Bajazida II* (II. Bajazid ismeretlen életrajza, Lwów 1938). F. Pall, *Autour de la croisade de Varna* (Bulletin de l'Acad. Roumaine, 1941, tévedésekkel).

Hunyadi múlt tervére Várna után Nápolyi Alfonznak a magyar trónra ültetéséről: Fraknoi V., *Alfonso re di Napoli candidato di G. Hunyadi al trono di Ungheria* (C 1922); a III. Frigyes mint gyám által jöideig ki nem adott gyermekkirályra u. ő, *V. László gyermeksege és uralkodása* (BpSz 1918). Az egykorú osztrák viszonyokra: E. Birk, *Beiträge zur Geschichte der Königin Elisabeth von Ungarn und ihres Sohnes Ladislaus, 1440—1457* (Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Bécs 1848). R. Brandsch, *Kaiser Friedrichs III Beziehungen zur Ungarn, 1440—1453* (Medgyesi gimn. progr., Nagyszeben 1883/84). K. Schalk, *Aus der Zeit des österreichischen Faustrechtes, 1440—1463* (*Abhandlungen zur Geschichte ... der Stadt Wien*, III. Bécs 1919). A király távollétében formálisan is kialakult nagybírói kormányzatra és Hunyadi kormányzóságára az 1446-os decretum szövege (CIH I.; kormányzóválasztás, ligák felbontásának, stb. kimondása) mellett: Knauz N., *Az országos tanács és országgyűlések története, 1445—1452* (Pest 1859). Schiller B., *Az örökös főrendiségek eredete* (Bp 1900). Fraknoi V., *A dömösi conflictus V. Miklós pápa és Hunyadi János kormányzó között* (Sz 1893). Áldásy A., *A magyar országgyűlés követsége V. Lászlóhoz* (Sz 1910; Jakab vasvári prépost szemtanú levele a végre kiengedett király ünnepélyes áthívásáról). Vitéz Jánosnak ezen ügyekkel, valamint a török kérdéssel, stb. kapcsolatos diplomáciai működésére Hunyadi oldalán: Fraknoi V., *Vitéz János esztergomi érsek élete* (Bp 1879), valamint B. alatt id. iratai. Ld. még 184. l. K. Jazz, *König Ladislaus Posthumus* (Bécs 1877). R. Urbánek, *Konec Ladislava Podhrobka* (Prága 1924, Akad.). Az V. László idején hozott decretumok (1453: Ulászló adományainak megsemmisítése, stb.; 1454: Hunyadi főkapitányá rendelése, honvédelem) a CIH I. kötetében található. A királyi jövedelmeknek talán Eizing Uriktól készített, elég hiányos kimutatása: E. Birk (Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Bécs 1848), és: *Adalék Magyarország pénzügytörténetéhez* (UMM 1853, I. 509); analízise: Thallóczy L., *A kamara haszna* (Bp 1879).

A század közepén a kettős koronázás óta éles formában folyó feudális

pártküzdelmek szereplőire: Fr. Krones, *Die böhmischen Söldner in Oberungarn, 1440—1458* (Graz, Gymn. Progr. 1862). Szitnyai J., *A körmöcbányai békekötés, 1452* (TT 1884; Hunyadi és Giskra között; közli is). Tóth-Szabó P., *A cseh-huszáta mozgalmak és uralom története Magyarországon* (Bp 1917), és u. 6, *Giskra, különös tekintettel Abaújvármegyére* (AÉt XIX). Mayer Gy., *Giskra és huszádi Magyarországon* (Bp 1886, gyenge). Majláth B., *Szentmiklósi Pongrác* (Sz 1878, kiránd. 90). A feudális nagyurak szerepére: Ágoston P., *A főúri ligák Hunyadi Jánosig* (Szocializmus 1913) és u. 6, *Hunyadi János ligái* (u. ott, 1913). A Cilleiekre (C. Ulrik a király nagybátyja, a Hunyadiak ellenfele) az A. alatt id. Cillei-krónika mellett: A. G. Supan, *Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrich II. von Cilli, mit Besonderer Berücksichtigung der Stände-Revolution in Oesterreich, 1451—1452* (Bécs 1868). Schwicker Br., *Az utolsó Cillei grófok és viszonyuk Magyarországhoz* (Bp 1881). V. Lug, *Ulrich von Cilli und Ladislaus Posthumus* (Reichenberg 1904). A Cillei-család hatalmi emelkedéséről újabban: F. Cusin, *Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV. e XV. secolo* (2. kötet, Milano 1937). Versényi Kl., *Hunyadi László élete és a pártgyűlölségek fejlődése Hunyadi János haláláig* (Debrecen 1927, d).

Hunyadi utolsó török hadjárataira: Kiss L., *A rigómezei hadjárat, 1448* (HK 1895, 4 közl). Szepesi László alkormányzó és Sós János budai várnagy értesítését (Hunyadi megmeneküléséről) 1448, kiadta Házi J. (HK 1913, 631). Azon feltételeket, melyek mellett Brankovics György a rigómezei vereség után áruló módon elfogott Hunyadit szabadon bocsátotta, V. Miklós pápa bullájából (1450 ápr.) ismerjük, melyben Hunyadit felmenti azok teljesítése alól: Raynald, *Annales Ecclesiastici* (Köln 1691). Fraknoi V., *Carvajal János bibornok magyarországi követségei, 1448—1461* (AÉt 1889). Holub J., *Adatok a török ellen tervezett 1455-i hadjáratához* (HK 1911). Kiss K., *Hunyadi J. utolsó hadjárata Bolgár- és Szerbországban (1454) s Nándorfehérvár fölmentése* (Pest 1857). A Nándorfehérvárt Hunyadi irányítása alatt megmentő, parasztokból is verbuvált keresztteshad egyik szervezője, Kapisztrán János szerepére B. alatt id. iratai mellett: F. Hermann, *Capistranus triumphans* (Köln 1700), valamint Katona I. (*Hist. crit.* XIII) által közölt levelei, továbbá P. Guérard, *Jean Capistran et son temps, 1386—1456* (Bourges 1865). Mirese J., *Adalék Capistránói Szt. János életéhez* (Esztergom 1870). L. Kervall, *St. Jean de Capistran, son siècle et son influence* (Paris 1887). E. Jacob, *Johannes von Capistrano* (2 kötet, Breslau 1903—1905). Böleskey Ö., *Capistránói Szt. János élete és kora* (2 kötet, Székesfehérvár 1923—1924, irodalommal). A legújabb életrajz: J. Hofer, *J. von Capistrano* (Innsbruck 1936). A nándorfehérvári győzelemre (mely egyúttal a ragálnak áldozatul eső Hunyadi utolsó nagy haditette volt): az A. alatt id. források, köztük török kútfők mellett: Szentkláray J., *A dunai hajóhadak története* (Bp 1886). R. Nisbet Bain, *The Siege of Belgrad, 1456* (English Historical Review 1892; kiemeli Hunyadi történelmi érdemeit). Kropf L., *Fullár Erasmus* (Sz 1896; Hunyadi Angliába küldött leveléről). Balanyi Gy., *Nándorfehérvár ostroma és felmentése, 1456* (HK 1911). Az ezt követő eseményekre: Iványi B., *Egy 1457. évi ismeretlen békekötés* (TT 1911). Eckhardt S., *Várdai István beszéde a francia király előtt* (EPhK 1938); u. ó, *Villon et l'ambassade hongroise à la cour de France, 1457* (NRH 1938). A Hunyadi-párt és a Cillei-liga közt Hunyadi János halála után véres formában kitört konfliktus főbb eseményeire (futaki gyűlés, Cillei Ulrik megöletése, Hunyadi László elfogatása és kivégzése) az általános és a Cilleiekkel kapcsolatban fent id. munkákban van leírva. A. Schulte,

Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs (Lipsee 1900) közli egy konstanei kereskedő olasz levelét Hunyadi L. kivégzéséről. Ennek alapján Kropf L., *Egykorú tudósítás Hunyadi László haláláról* (Sz 1901; a levélben használt „conte Bianch alias Hudianus“ kifejezés magyarázatára viták u. ott, 265, 359). A Prágába húzódó V. László hirtelen halálával kapcsolatban Podjebrádot tisztázza a mérgezési vád alól Fr. Palaocký, *Zeugenverhör über den Tod König Ladislaus' von Ungarn und Böhmen, 1457* (Prága 1856). A politikai gyilkosság elméletét újra felvető E. W. Kanter, *Die Ermordung König Ladislaus* (München 1906) fejtegetéseit ismét cáfolta V. Novotny, *Über den Tod des König Ladislaus Postumus* (Akad. Sitzungsberichte, Prága 1907). Az osztrák politikai bonyodalmakra: H. Zeissberg, *Der österreichische Erbfolgestreit nach dem Tode des Königs Ladislaus Posthumus im Lichte der Habsburgischen Hausverträge* (kny. AÖG 1879).

III. MÁTYÁS KORA (1458—1490)

A) Elbeszélő források

A XV. század fontosabb általános, de elsősorban mégis Mátyás korát jellemző hazai forrásai közül Thuróczy Jánost, a Budai Krónikát, a Dubnici Krónikát, továbbá Bonfini munkáját, s a lengyel források közül Dlugoss és Callimachus szövegeit, az osztrák forrásanyag egy részét, stb. ld. e fejezet I. részének anyagában (146. l.). Ezek mellett Mátyás török háborúira is fontosak az u. ott id. görög és török források. A II. szakasz anyagából Mátyás korszakának elejére is átnyulnak Ebendorfer Tamás (1463-ig), valamint Aeneas Sylvius Piccolomini művei (pl. az utóbbi *Commentarii*-ja szól az 1459-es római magyar követségről is), továbbá Beheim Mihály versei (bécsi vonatkozásban), stb.

1. Hazai tárgyú források

Galeotto Marzio (1427—1497) sokfelé megfordult olasz humanista Ferrarában Janus Pannonius barátja volt, Magyarországra is eljött (1461, 1468), állítólag Mátyás könyvtárosa. Vitéz Jánosék bukása után Bolognában tanított, de a velencei inkvizícióval bajba kerülve, 1479-ben Mátyás segítségével egyidőre visszatért Magyarországra. Itt írta meg (1485—1487 között) panegyrikus jellegű, de sok érdekes és jellemző részleteit tartalmazó, Corvin Jánosnak ajánlott és Mátyásról írt anekdotagyűjteményét: *De Matthiae Corvini egregie, sapienter et iocose dictis ac factis*. Első kiadása: Tordai Zs. (Bécs 1563); továbbá főbb kiadásai: Bongarsius (SV); Schwandtner (SRH), újabban Juhász L. (Bp 1934, BS VIII). Magyar ford.: Barna F., *Jellemvonások Mátyás király életéből* (Pest 1862). Kazinczy G., *Mátyás király kortársai tanúsága szerint* (Pest 1863). *Refutatio objectorum* c. másik munkájának (Apponyi, H I), annyiban van magyar vonatkozása, hogy leírja benne udvari „tornáját“ egy „Álesius“ nevű magyar vitézzel; ld. Ábel J., *Analecta* (Bp 1880, 254). — Leveleit kiadta Juhász L. (Bp 1930, BS). — Irodalom: Martius, *Geschichte der Familie Martius* (Berlin 1895). Bruckner/Gy., *Galeotto . . . műve mint művelődéstörténeti kútjő* (Bp 1901). Kardos T., *Néhány adalék a magyarországi humanisták történetéhez* (Pécs 1933; az I. szakasz).

Petrus (Ranzano) Ransanus (1420—1492; dominikánus, püspök) 1488-ban nápolyi követ Magyarországon; az itt, Beatrixtól kapott krónika-

szöveg, valószínűleg Thuróczy alapján írta meg, régóta készülő *Omnium temporum annales* c. világtörténeti műve egy részeként, Magyarország történetét: *Epitoma rerum Hungararum*, melynek első kiadója, Sambucus (Bécs 1558) adta az *Épitome rerum Hungaricarum* címet. A 37 indexből álló, 1485-ig terjedő szöveg társadalmi megfigyeléseket is tartalmaz Mátyás korára. A munka élén az 1. index Mátyáshoz intézett bemutatkozó beszédét, a 2. Magyarország földrajzi leírását közli. További kiadásai: Buda 1746; Mátyás Fl. (HHFD IV). Az *Oratio ad Mathiam*-ot kiadta újabban Juhász L. (BS, 1931). — Irodalom: G. Schwartz, *Recensio critica Épitome rerum ung. auctore P. Ransano* (Lemgoviae 1774). F. A. Termini, *Pietro Ransano umanista palermitano* (Palermo 1915). Csiha A., *Petri Ransani Épitome* (Hajdúböszörmény 1932). Egy állítólagos régi forráshelyére: Tóth Z., *Szt. István legrégebbi életírata nyomán* (Sz 1947). Kardos T., *P. Ransano in Ungheria* (Róma 1947), ezt bírálva M.-H. Laurent (Revue d'hist. ecclési. 1948, I. 398) felhívja a figyelmet M. A. Coniglione munkájára is: *La provincia domenicana di Sicilia* (Catania 1937).

2. Sziléziai források

Eschenloer Péter (1410?—1481; boroszlói városi jegyző, aki városát követségekben is képviselte) két változatban is megírta Boroszló történetét, s ezzel Mátyás korára, főleg Mátyás sziléziai összeköttetéseire és uralmára a beiktatott oklevelek miatt különösen jó forrást hagyott az utókorra. Először a latin verziónak fogott: *Historia Wratislavenensis et quae post mortem regis Ladislai sub electo Georgio de Podiebrad Bohemorum rege acciderunt prospera et adversa*, 1438—1472. Ennek első részében Csehország történetét adja Alberttől Podjebrádig, erősen Aeneas Sylvius (ld. 158. l.) alapján, akinek *Historia Bohemicáját* a város megbízásából ő fordította németre; azután a boroszlói eseményeket tárgyalja 1460-ig; végül a harmadik, inkább naplószerű rész jegyzeteket, okleveleket tartalmaz 1472-ig. Kiadta H. Markgraf (*Scriptores rerum Silesicarum* VII. Breslau 1872, bevezetéssel). — Második, német munkája (nem pusztá fordítása a latinnak): *Geschichten der Stadt Bresslau*. vagy máskép: *Denkwürdigkeiten seiner Zeit*, 1440—1479. E szöveg nem oly aktaszzerű, viszont szélesebb perspektívával íródott és az előbbinél jóval több magyar vonatkozást tartalmaz (boroszlói hadjárat, 1474; stb.). Kiadta (nem kifogástalanul) J. G. Kunisch (Breslau 1827—1828, 2 kötet). A Beatrix Pettauból Budára történt utazását leíró részt (1476) magyar fordításban közli Szamota I., *Régi utazások Magyarországon* (Bp 1891). — J. G. Kunisch, *Peter Eschenloer und seine Denkwürdigkeiten* (Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde V).

Az ú. n. *Ratibori Krónika* (történeti bejegyzéseket is tartalmazó plébániai anyakönyv) Mátyás halálakor röviden megemlékszik sziléziai uralmáról, így megjegyzi, hogy a boroszlói papságtól el akarta venni jövedelmét. Kiadta Weltzel (1862). Ismerteti Wertner, M., *A ratibori krónika magyar vonatkozású adatai* (Sz 1901).

Egyéb sziléziai forrásokról, így: Jacob Schickfuss, *Neue vermehrte schlesische Chronika* (1—4, Pipesee 1625); Nikolaus Pol, *Jahrbücher der Stadt Breslau* (kiadta J. G. Brüsching, Breslau 1813); Benedikt Johnsdorf cseh krónikája, benne adatok Mátyás hadjáratára (*Script. rerum Siles. XII*, 1883), stb. tájékoztatást nyújt Grünhagen, *Wegweiser durch die schlesischen Geschichtsquellen bis 1500* (Breslau 1889).

3. Osztrák források

Unrest Jakob (1430?—1509?; karintiai plébános) iratai főleg Magyarország és Ausztria küzdelmeire nyújtanak Mátyás korából, főleg az 1468—1490 közti évekből fontos adatokat. Három munkája maradt ránk: 1. *Chronicon Carinthiacum* (1335-ig, tulajdonképen az Ottokár-féle rimés krónika kivonata). 2. Az itt fontos *Chronicon Austriacum*, mely világos előadást nyújt az 1435—1499 közti eseményekről. E kettőt kiadta S. F. Hahn, *Collectio monumentorum veterum et recentium* (I. Braunschweig 1724). 3. *Von dem landt Ungern weylant Pannonia genant*; e németnyelvű magyar történet 1162-ig érő, forrásértékkel nem bíró töredékét kiadta Fr. Krones, *Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn* (MIÖG 1), aki a *Chronicon Austriacumot* is vizsgálata alá vette (AKÖG 48). Újabban egy bécsi kódexben a II. Ulászló koráig terjedő, teljes szöveget fölfedezte K. Grossmann, *Eine neugefundene Handschrift der drei Chroniken Unrests* (MIÖG 49). — Életére A. Jaksch, *Zur Lebensgeschichte J. Unrest's* (MIÖG 4).

Hans Seybolt érdekes leírása Mátyás és Beatrix esküvőjéről. Kiadta Westenrieder, *Beiträge zur vaterländischen Historie...* (München 1789, III, 120). Magyar ism.: Borsa B., *Ismeretlen egykoru német leírás Mátyás és Beatrix házasságáról* (Pécs 1940).

Johann Tichtel (bécsi orvos) naplója a város bevételéről és életéről Mátyás alatt: *Tagebuch, 1477—1495*. Kiadta Th. G. Karajan (Bécs 1855 FRA I/1).

Ld. még a fejezet I. szakaszában id. szövegeket (Arenpeck, stb.), valamint a különböző annalesekre, zárdakronikákra, stb.: Fr. Krones, *Grundriss der oesterreichischen Geschichte* (Bécs 1882).

4. Orosz és román források

Mátyás Oroszországgal való diplomáciai kapcsolatának orosz elbeszélő forrását (1482—) magyar fordításban hozza Hodinka A., *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai* (Bp 1916).

Az Ureche Gergely (nagyvornik 1642—1647) által kezdett majd Simion Dascal által (1654—1660) kibővített erősen dinasztikus jellegű *moldvai krónika* (1359—1595) Mátyás sikertelen moldvai hadjáratáról is megemlékszik. Kiadta újabban C. C. Giurescu (Craiova 1934). Magyar ism.: Komlóssy E., *Ureche G. és S. D. moldvai krónikája* (Bp 1941).

5. Külföldi humanista szövegek

Egykorú külföldi (olasz) humanisták (az összefüggésekre ld. 183. l.) kisebb forrásértékű, de Mátyással foglalkozó vagy haláláról megemlékező szövegét kiadta Ábel J., *Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei (Irodalomtörténeti Emlékek, II. Bp 1890)*. Ezek (a kiadás külön említése nélkül), néhány újabb kiegészítéssel:

Naldus Naldus (firenzei költő) hosszú költeménye (*De laudibus augustae bibliothecae libri quatuor*), melyben Mátyás, Beatrix, Corvin János erényeit és a budai könyvtárat magasztalja. Elégiaiának kiadása: BS 5.

Ugolino Verino (szintén firenzei költő) *Epigrammatum libri septem* (1488) c. gyűjteményében a királyi párhoz és a budai udvar néhány más főbb szereplőjéhez írt versek is találhatóak.

Marliani János (milánói jogtudós) ünnepi beszéde (*Epithalamium*) a Hunyadi- és Sforza-esaládról házassági kapcsolatuk alkalmából.

Brandolinus Lippus (firenzei humanista) egyik munkájában (*De humanae vitae conditione*) Mátyást, Beatrixot és Ransanust beszélgeti a betegségek türelmes elviseléséről. Egy másikban (*De comparatione reipublicae et regni*) Mátyás a monarchiát, Corvin János a köztársaságot védve vitáznak az államforma kérdéséről. Az utóbbi magyar fordítása: Angyal P., *A köztársaság és királyság összehasonlítása* (Bp 1928); elemzése: Mayer E., *Un umanista italiano della corte di Mattia Corvino* (Annuario, Róma 1937).

Ludovicus Carbo (ferraraei és bolognai tanár) párbeszédese munkája Mátyás tetteiről: *Dialogus de laudibus rebusque gestis Matthiae*. Kiadta Toldy F. is (AM). Magyar fordítása: Kazinczy G., *Mátyás király* (Pest 1863).

Alessandro Cortese (római apostoli titkár) hosszú hexameteres költeménye Mátyáshoz: *Liber unus de virtutibus bellacis Matthiae Corvini Hungariae regis invictissimi*. Első kiadása: 1531. Új kiadása: Fogel J. (BS 4, Bp 1934). — Fl. Banfi, A. T. Cortese, *Glorificatore di Mattia Corvino re d'Ungheria* (Róma 1937, kny. Archivio Storico per la Dalmazia).

Bartolommeo della Fonte (firenzei tanár) 1489-ben a magyar udvarba jutva (a könyvtárnak dolgozott) beszédet tartott Mátyás előtt és költeményt intézett Corvin Jánoshoz. Magyar kapcsolatait felderítette C. Marchesi, *B. della Fonte. Contributo alla storia degli studi classici in Firenze* (Catania 1900). Ennek eredményeit értékcsíti Hegedüs I., *B. della Fonte* (ITK 1902). Magyar vonatkozású leveleit és verseit közölte újabban Juhász L. (BS 3, 4).

Constantius Fanensis költeménye a Nagy Sándorhoz és Caesarhoz hasonlított, a nyugatot a török ellen védő magyar király tiszteletére. Ld. Hegedüs I. (ITK 1903).

Antonius Thebaldeus (ferraraei humanista) költeménye: *Oratio ad Matthiam invictissimum Pannoniae regem*, Mátyásban szintén a török megállítóját ünnepli (nélküle már Itália is elveszett volna), továbbá az igazságos uralkodót (nála a gonosz nem nyomhatja el a szegényt), s nem utolsó sorban az írók és költők pártfogóját. Kiadta Huszti J., *Antonius Thebaldeus költeménye Mátyás királyhoz* (KLEkv 1925).

Diomedes Carafa (a nápolyi udvar embere), *De institutione vivendi ad Beatricem reginam Hungariae* (Beatrix házassága alkalmából). Közli Csontos J. (MK 1890, 54). — Meyer E., *Diomedes Carafa* (Pécs 1936).

Angelo Tumulilis (nápolyi udvari titkár) önéletrajza: *Notabilia temporum* (kiadta C. Corvisieri, Roma 1890) Mátyás itáliai összeköttetéseire és a Beatrix-házasságra nyújt adatokat.

Giovanni Garzoni (bolognai egyetemi tanár) latin emlékbeszédét (Itália részvételéről Mátyás halálakor) ism. Hegedüs I., *Gyászbeszéd Mátyás király fölött* (ITK 1901). Újabban Mátyás glogauai (sziléziai) hadjárataról (1488) írt emlékiratát közölte Bánfi Pi. (HK 1935. 305 és kny.). Ld. még 216. l.

Cervinus Illés (dalmát költő) búcsúztatóját (Mátyás halálakor) fordításban hozza Hegedüs I., *Raguzai emlékbeszéd Mátyás király felett* (ITK 1905 és kny.).

Egy Mátyás halálára egykorú nyomtatványban megjelent rövid epitaphiumot közölt Mencsik F. (TT 1907, 319).

Balbi Jeromos (a budai udvarban II. Lajos tanára, stb., ld. 217. l.) versére: Hegedüs I., *Hieronymus Balbus dicskölteménye Mátyás királyról* (ITK 1919—1921). Ld. még 222. l.

6. Néphagyomány

Az elbeszélő anyaghoz tartoznak a népköltészet és népmondák, ha nem is egykorú, de a hagyományra igen jellemző termékei. A mondaképződés (mely persze sok általános vándormotivumot is felvett) már a XVI. században megindult; éspedig nemcsak a magyar nép körében, mely az elnyomás, ököljog és idegen pusztítás korában Mátyás korára mint az „igazságéra“ emlékezett vissza, hanem a szomszéd népeknél is. Az erre vonatkozó irodalom: Binder J., *Néhány Mátyás királyról szóló trufánk s rokonaik* (Brassói áll. reál-

isk. ért. 1894). Gönczi F., *Göcseji mondák Mátyás királyról* (ET 1903). Itt említhető még Heltai G. krónikája (299. l.), valamint Görcsöni Ambrus históriás éneke Mátyás királyról (Kolozsvár 1577). Tolnai A., *Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai* (Bp 1911). Zolnai B., *Mátyás-mondáink eredete és fejlődése* (IT 1921). Ezzel kapcsolatban Mátyás irodalmi „utóéletére“ ld. még: Solt A., *Mátyás király a magyar szépirodalomban* M&EKv II. Bp 1940). A nem-magyar anyagra: Krauss, *König Mathias und Peter Geréb. Ein bulgarisches Guslarenbild aus Bosnien* (Ethnol. Mitteil. aus Ungarn III. 1893). Az olasz mondákra: Bognár T. (EPhK 1892). Prém J., *Mátyás király a krajnai népköltészetben* (Márki S. szerk., *Mátyás király*, Bp 1902). J. Scheinigg, *König Matthias in der slovenischen Volksage* (Az Osztrák-magyar Monarchia írásban és képben VI). Z. Kuzelya, *Uhorszkij Koroly Matvij Korvin v szlavjanszkij usztnij szlovesznoszti* (Korvin Mátyás magyar király a szláv népköltészetben, néphagyományban, Lemberg 1906, ism. Szémán I., Sz. 1912, 138). Szémán I., *Mátyás király a magyarországi rutén mondában* (ET 1911). Szegedy R., *Mátyás királlyá választása a délszláv népköltészetben* (ET 1916). Pável A., *A Hunyadiak a délszláv költészetben* (A Vasmegeyi Múzeum Évkönyve II. Szombathely 1927).

B) Iratkiadások

Szilágyi Mihálynak Mátyás nevében, kormányzói minőségben kiadott 1458-as decretumát, valamint a Mátyás idején hozott törvényeket a CIH I. kötete közli: sorban 6 decretum (1462, 1464, 1471, 1474, 1478, 1486), ezekre, főleg az utolsó, ú. n. decretum maius-ra valamint az u. ott közölt nádori cikkekre (1485, nem törvény) ld. az alább (174. l.) id. anyagot. Az erdélyi „három nemzet“ Mátyás által megerősített hadszervezetét (Constitutiones exercitiales). Kiadta Kovachich (SM II. 383).

Katona és Pray nagyrészt adatközlő, és Teleki J. okmánytárral (X—XII. kötet) felszerelt, már (153. l.) id. művei mellett a fontosabb régi iratkiadások: (Kelcz), *Epistolae Matthiae Corvini ad pontifices, imperatores, reges, principes, aliosque viros illustres datae* (4 kötet, Kassa 1743—1744). Kaprinai I., *Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad, 1457—1461* (2 kötet, Bécs 1767—1771). A régi kiadásokat és a hátralévő anyagot Mátyás levelei szempontjából számbavette Fraknoi V., *Mátyás király leveleinek új kiadásáról* (MK 1890), aki az új kiadás tervét végre is hajtva Mátyásnak több mint félezer latin levelét gyűjtötte össze (elfogadva Galeotto állítását, hogy Mátyás minden levelét maga diktálta vagy javította át), *Mátyás király levelei* (2 kötet, Bp., 1893—1895); értékelésére: (Schönherr Gy.) *Mátyás király mint levéltíró* (AKÉ 1896). Az anyagra előzőleg: Décsényi Gy., *Mátyás király leveles könyve* (MK 1891), és u. erről Récsy V. (1893). A pápákkal folytatott levelezés külön a MV sorozatában (I/6) megjelent: *Matthiae Corvini Hungariae regis epistolae ad romanos pontifices datae et ab eis acceptae* (Bp 1891). Egyes levelek elszórtan is megjelentek (pl. Gömör G. HK 1894, 236). A felkutatható teljes anyag végképen azonban máig sincs kimerítve.

Mátyás korából királyi számadások (bár adataink szerint voltak ilyenek) nem maradtak fenn; jövedelemről nunciusi adat: SM II. 13. A Beatrix hitbéreül szolgáló bányajövedelmekről (1486—1491) megmaradt számadásra ld. Horváth M., *Töredékek a bányák történetéből* (Kisebbségi történelmi munkái, Pest 1868). — A királyi kancelláriában használt formulagyűjtemények közül kettőt kiadott Kovachich M. Gy., *Formulae solennes styli* (Pest 1799), éspedig

1. egy ismeretlen kompilátor formuláriumát (1464), és 2. az általa Nyirkállói Tamásnak tulajdonított (a valóságban Maghi János által szerkesztett), bővebb formuláriumot (1476).

A korszak diplomáciai anyagát (jelentések, stb.) különböző oldalokról egybegyűjtve nyújtja egy fontos sorozat: Nagy I.—Nyáry A., *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából*, 1458—1490 (az MHH *Acta extera* vállalatában); ennek négy köteté tartalom szerint: 1. (Bp 1875): 1458—1465, főleg velencei kapcsolatok, török és balkáni vonatkozásokkal, végül lengyei ügyek. 2. (Bp 1877): 1466—1480, főleg velencei és milánói kapcsolatok, a török háborúkkal is összefüggésben, adatokkal Dalmáciát, Ausztriát, a román vajdaságokat illetően. 3. (Bp 1877): 1481—1488, velencei, nápolyi, ferrarai, milánói kapcsolatok, török kérdés, családi ügyek. 4. (Bp 1878): 1488—1490, az előzőkhöz hasonló anyag, Corvin János házasságának és trónutódlásának kérdése, családi ügyek; a függelékben pótlás, 1458—1490.

Az eszei fejedelmi udvar és Buda közt Mátyás és Beatrix házassága valamint Beatrix unokaöccse, a gyermek Hyppolit esztergomi érsekké tétele következtében létesült összeköttetés iratait (levelezés, Magyarországon járó olasz urak jelentései, a kor társadalomtörténeti anyagánál ismertetett esztergomi számadáskönyvek, stb.) tartalmazó modenai levéltár magyar vonatkozású anyagára: Nyáry A., *A modenai kir. levéltár magyar történelmi szempontból* (Sz 1868), és Óváry L., *A modenai és mantuai levéltári kutatásokról* (Sz 1889; benne Valentino Caesar ferrarai követ jelentése Mátyás és Ulászló iglói találkozásáról, 1486). Berzeviczy A., *Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok* (Bp 1914, MHH 39).

A bőséges (ha nem is teljes) politikai és diplomáciai anyag mellett, melyhez még hozzá kell vennünk a fejezet I. szakaszában közölt, ált. jellegű iratkiadásokat is, és amely az ország külső problémáiról elég részletes képet ad, a XV. századi magyar társadalom belső fejlődésének, így a parasztság viszonyainak részleteit feltáró s nagy mennyiségben fennmaradt oklevelek legnagyobb része máig kiadatlan. E hiányon nem sokat segít néhány ált. gyűjtemény vagy fontosabb családi oklevéltár idevonatkozó szakasza, így a *Zichy-okmánytár* Kammerer E. és Döry F. által szerk. X—XI. kötete (Bp 1907—1915). Iványi B., *A Tomaj-nemzetségbeli losonczi Bánffy-család története*, II. 1458—1526 (Bp 1928). Sörös P., *A Pannonhalmán őrzött Guarylevéltár Mátyáskori kiadatlan iratai* (TF 1910, 2 közl.). Schönherr Gy., *A Széchiek hagyatéki pöre*, 1461—1464 (TT 1902, 2 közl.). A korabeli nagybirtok gazdálkodására érdekes iratokat közölt Ányos L., *Szilágyi Erzsébet oklevelei* (IK 1927—1928, 2 közl.). Balló I., *Adatok a székeleyek történetéhez*, 1466 (TT 1900) A gazdasági vonatkozású anyagot, így a városi levéltárakét is, ld. egyébként az I. szakasz irodalmának megfelelő szakaszában (155—56. l.). Iványi B., *Oklevelek Magyarország és az alsóausztriai Sankt-Pölten város összeköttetési történetében*, 1482—1552 (TT 1908). Az egyházi viszonyokra adatok: Czaiich A., *Regesták a római Dataria-levéltárak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből*, 1467—1482 (TT 1899), és u. ő, *Regesták VII. Ince pápa korából*, 1484—1492 (TT 1902, 511). Vatikáni regesták főleg politikai vonatkozásban: Pastor, *Szemelvények külföldi levéltárakból*, 1458—1488 (TT 1890).

A Mátyás-kori politikai anyagot eseh vonatkozásban kiegészíti: F. Palaczký, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nebenländer im Zeitalter Georgs von Podiebrad*, 1450—1471 (Bécs 1860, FRA II/20). Szilé-

zai anyagot hoz H. Markgraf, *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad, zugleich als urkundliche Belege zu Eschenloers Historia Wratislaviensis, 1454—1469* (2 kötet, Breslau 1873—1874, *Scriptores rerum Silesicarum VIII—IX*); ennek folytatása: B. Kronthal—H. Wendt, *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des König Matthias Corvinus, 1469—1490* (2 kötet, Breslau 1893—1894, *Script. rer. Siles. XIII—XIV*). Schmidt V., *Az olmüci városi levéltár magyar vonatkozású iratai* (Sz 1889, regesták). Az osztrák kiadásokból a fejezet I. szakaszában B. alatt már id. anyag mellett: J. Chmel, *Zur Geschichte des König Matthias C. von Ungarn. Elf Dokumente, 1486—1489* (AKÖG I; főleg milanói kapcsolatok Corvin János eljegyzése ügyében). Rössler, *Auszüge aus den Repertorien des königlichen Staatsarchives in Dresden* (Akad. Notizenblatt, Bécs 1853); ennek valamint Zeibig, *Die hist. Handschriften der Stiftsbibliothek zu Klosterneuburg* (u. ott 1862) főleg a cseh és osztrák háborúkra vonatkozó adatait ism. Csillagh Gy., *A bécsi csász. akadémiá magyar tört. érdekű kiadványai* (Sz 1870). Th. Mayer, *Dreizehn Urkunden über die Verpfändung von St. Pölten und Mautern an den König Matthias Corvinus, 1481* (AKÖG VI). K. Schober, *Die Eroberung Nieder-Österreichs durch Matthias Corvinus, 1482—1490* (Bécs 1879, okleveles függelék), ezt kiegészíti Károlyi Á., *Adalékok Frigyes császár és I. Mátyás viszályai történetéhez* (TT 1892, 2 közl. és kny.). J. Höfler, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Häuser Brandenburg und Österreich, Ungarn und Polen, 1464—1497* (AÖG VII). Az ifjabb Hohenzollern-testvér (a brandenburgi választó) küzdelméire Mátyással: F. Priebratsch, *Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles, 1470—1486* (3 kötet, Lipese 1894—1898); e kiadásra szigorú bírálat: A. Bachmann (MIÖG 1899), megjegyzések: Kropf L. (Sz 1901, 455).

C) Irodalom

Pray, Katona (14—17. kötet), Fessler és Teleki J. (3—5. kötet) már az előzőkben (I. szakasz) id. ált. munkái mellett: A. I. Fessler, *Mathias Corvinus König der Hungarn und Grossherzog von Schlesien* (2 kötet, Breslau 1793—1794). Fraknoi V. a MNT 4. kötetében adott összefoglalása (*A Hunyadiak és Jagellók kora*, Bp 1896) mellett szerzője a máig egyetlen komolyabb és részletesebb, de ma már nem kielégítő magyar biográfiának is: *Hunyadi Mátyás király élete* (Bp 1890), német kiadásban: *Matthias Corvinus, König von Ungarn* (Freiburg 1891). Emellett kisebb tanulmányokat írtak: R. Horváth J., *Mátyás király* (HK 1888). Csánki D., *A renaissance és Mátyás király* (BpSz 1891), és u. ő, *Árpád vezér, Mátyás király. Két történelmi tanulmány* (Bp 1911). Magyar Gy., *Mátyás király* (kny. EM 1900, népszerű vázlat). Különböző szerzők számos, de igen rövid dolgozatát gyűjtötte egybe a Márki S. által szerk., *Mátyás király* (Bp 1902) c. kötet; részleteit ld. alább. Rövid, de tömör összefoglalás, mely Mátyás birodalmi törekvéseit törökellenes terveiből magyarázza: Mályusz E., *Matthias Corvinus* (P. R. Rohden — G. Ostrogorsky, *Menschen die Geschichte machten*, II. és kny.). Szekfü Gy., *A renaissance-állam (Magyar Történet II., a renaissance-fogalmát politikai és társadalmi vonatkozásokra is kiterjeszti)*. Több (s alább külön id.) részlet tanulmány jelent meg a Mátyás születésének tévesen megállapított ötszázéves fordulóján kiadott, Lukinich I. által szerk. *Mátyás király-Emlékkönyv* (= MáÉkv, Bp 1940) 2 kötetében, melyet kiegészítenek a MMT 2. kötetének (Bp 1939) alább külön id. dolgozatai, valamint a szokásos jubileumi irodalom sorából: Joó T., *Mátyás és birodalma* (Bp 1940, erősen „szellemtörténeti“). Kardos T., *Mátyás király* (Bp 1940).

Mátyás udvarára, kormányzatára, külpolitikájára, a humanizmushoz való viszonyára ld. alább a részletes irodalmat. Származására Karácsonyi J., *Mátyás király ősei* (Márki S., *Mátyás király*, Bp 1902) mellett ld. a Hunyadi-kérdés előzőleg (162. l.) id. anyagát. Feleségére, s annak politikai, stb. szerepére: Berzeviczy A., *Beatrix királyné*, 1456—1508 (Bp 1908, MTÉ; francia kiadása: Paris 1911—1912, 2 kötet; olasz kiadása: Milano 1931); nápolyi, francia, stb. kapcsolataira: u. ő, *Rapporti storici tra Napoli e l'Ungheria nell'epoca degli Aragonesi* (Atti della Academia Pontiana LVIII, 1929). Régebbi adatok Beatrixra és nővérére (modenai hercegné): M. Vecchioni, *Notizie di Eleonora e di Beatrice di Aragona* (Nápoly 1790). Beatrix papjára: Fl. Banfi, *P. Antonio de Zara O. P.* (kny., Archivio Storico per la Dalmazia 1938). Mátyásnak törvénytelen, de utódnak kiszemelt fiára: Horváth M., *Corvin János* (*Kisebb tört. művei* I), és Schönherr Gy., *Hunyadi Corvin János* (Bp 1894, MTÉ).

1. Mátyás kormánya

Hogy Mátyás megválasztásakor valóban kiskorú volt, s hogy nem 1440-ben, hanem 1443-ban született, tisztázta Guoth K., *Mikor született Mátyás király?* (Kolozsvár 1943). A választásra (nagyúri ligák, familiáris csapatok, stb.): Fraknói V., *Mátyás királyválasztása* (HK 1890). Salamon F., *A magyar királyi szék betöltése* (Pest 1866). Bartoniek E., *A koronázási eskü fejlődése 1526-ig* (Sz 1917). Garai nádor szerepére: E. Birk, *Özv. Hunyadiné és Szilágyi Mihály frigykötésök Garai László nádorral* (UMM 1850—51, I.) és Wertner Mór, *A Garaiak* (Sz 1897). Szilágyinak Mátyás király által hamar likvidált kormányzóságára: Fraknói V., *Szilágyi Mihály* (Bp 1913, Olesó Könyvtár 1689). Gábor Gy., *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban* (Bp 1932). Fraknói V., *Anna szász hercegné magyar trónkövetelő 1458-ban* (Sz 1897). Csánki D., *Mátyás udvara* (Sz 1883, 2 közl. és külön: Bp 1884), átfogó képből elsőnek kísérli meg a rendelkezésre álló aránylag kevés forrás (így külföldi jelentések) alapján Mátyás jövedelmeit összeállítani; u. ő, *Mátyás király pénzügyei* (Márki S., *Mátyás király*, Bp 1902). Madzsar I., *Ernuszt János és háza Budán* (Sz 1918; kincstartó). A pénzügyekre továbbá részlettanulmányok, így: Kováts F., *Tanulmányok a középkori pénzverés köréből* (NK 1909) és Huszár L., *Mátyás pénzei* (MáEkv I. Bp 1940) mellett Mátyás reformjait és a bevételek fokozását (magas, rendkívüli adó rendszeresítése, stb.) körvonalazza Mályusz E., *A magyar állam a középkor végén* (MTT II. Bp 1939). Az 1467-es erdélyi megmozdulásra Mátyás ellen: F. Firmhaber, *Die Verschwörung der Siebenbürger gegen Matthias Corvinus* (Bécsi Akad. Notizenblatt 1852; okmányt is közöl). A mozgalom okát az adóemelésben látja Tagányi K., *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* (I. 1904, 324). Giskra és felvidéki cseh erőinek leszerelésére ld. a fent (165. l.) id. anyagot. A Hunyadiak régi, de mégis Mátyás ellen forduló s vele szemben elbukó hívére: Fraknói V., *Vitéz János esztergomi érsek élete* (Bp 1879). — Hogy a nyugati fejlődésben erős polgárságra támaszkodó, Magyarországon viszont az aránylag elmaradtabb gazdasági és társadalmi viszonyok közt is, különösen a külpolitikai (török) nyomás alatt aktuálissá vált királyi centralizációs kísérlet miképpen jelentkezett Mátyás idején, az adott helyi feltételek közt, s mennyiben tudta a feudális nagyúri anarchiát időlegesen megfékezni, erre az id. általános munkák mellett aránylag kevés speciális, részletekbe mélyedő tanulmányunk van; ezek sorában a központi hivatalszervezet fejlődésére, és a területi helyett a tárgyi ügyintézés

és a szakképzett hivatalnokok szerepe növekedésére mutat rá Szilágyi L., *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban, 1458—1526* (Bp 1930). A köznemesség és a nemesi megye erősítésére a nagyurakkal szemben: Marczali H., *Mátyás és az alkotmány fejlődése* (Márki S., *Mátyás király*, Bp 1902). Hajnik I., *A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése* (Bp 1873), és u. ő, *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben* (Bp 1888). A köznemesség jelentkező politikai öntudatát Mátyás törekvéseivel kapcsolatba hozza Deér J., *A magyar nemzeti öntudat kialakulása* (MT 1936), és u. ő, *Le sentiment national hongrois au moyen âge* (NRH 1936). A törvényhozást illetően a CIH sorozatában kiadott törvények közül a Mátyás törekvéseit leginkább kifejező 1486-os *Decretum majus*, az ú. n. nagyobb törvénykönyv (bevezetésében elsőnek említi az „absoluta potestas“-t, bár negatíve, mint aminél jobb törvények útján kormányozni) egykorú kiadásban is megjelent (Lipese 1488, 1490). Id. Hubay I., *Az első nyomtatott magyar törvénykönyv* (MK 1939). Kemény J., *Társadalom és művelődés Hunyadi Mátyás törvényeiben* (Szeged 1918, d). Küffer B., *Vándor-bíráskodás Mátyás király alatt* (Bp 1904). Bónis Gy., *King Matthias the Legislator* (HQ 1940). A jobbhagyokra vonatkozó intézkedéseket ld. fent (155. l.). Fraknói V., *Az 1485-ik évi nádori cikkelyek* (Sz 1899), helyesen mutatott rá, hogy nem törvényszöveg, csak tervezet, Corvin János utódlását biztosítandó; u. erről még Timon Á. (Sz 1917) és Szabó D. (Sz 1918, 107). Mátyás intézkedéseire egyházi vonalon (főpapi stallumok betöltése, stb.): Fraknói V., *A magyar királyi kegyúri jog* (Bp 1895), és u. ő, meg Galla F. alább, a külpolitika anyagában id. tanulmányai Magyarország és a pápaság viszonyáról. Gallikanista vonásokat állapít meg Barta I., *Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén* (Bp 1935, d). Ezt még határozottabban továbbfejleszti újabban Kardos T., *A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában* (Sz 1950).

A Mátyás-kori hadszervezet, főleg az állandó hadsereg kérdését önálló monográfiában vizsgálta meg Tóth Z., *Mátyás király idegen zsoldos serege* (Bp 1925, aki azonban az állandó sereg középkorias, lovagi mivoltát hangsúlyozva, nem tárgyalja egyrészt a korszerű gyalogság problémáját — volt-e s milyen —, sem azt, hogy az idegenek mellett a hazai városok elszegényedett lakói is szerepeltek-e benne); ezt megelőzően u. ő, *I. Mátyás hadügyi politikája* (Bp 1912), valamint a nem sokat nyújtó régebbi irodalom: Gyárfás I., *A fekete sereg* (Sz 1873, 2 közl.). Huszár I., *Mátyás király fekete serege* (HK 1890), és u. ő, *A huszárok eredete, 1459—1463* (HK 1892). Hazai S., *Véderalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt* (HK 1890). Kőszeghy S., *Mátyás királynak hadművészeti szempontból legérdekesebb levele* (HK 1890; nápolyi követéhez serege belső viszonyairól, 1481). Csontos J., *Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában* (HK 1890). A. Rebhann, *Die Steuer- und Militärreformen M. Corvinus* (Mährisch-Schönberg, Gymn. Progr. 1898). Feley L., *A condottiere hadrendszer és Mátyás hadserege* (Kassa 1913). Újabban: Czimer K., *Kitől eredt Mátyás király fekete seregének elnevezése?* (Szeged 1926, füzet). Iványi B., *A tüzéség története Magyarországon* (HK 1926). Gyalóky J., *Mátyás király a hadszervező és hadvezér* (MáEkv Bp 1940).

2. Külpolitika

A fent id. általános irodalom mellett: Ottó J., *I. Mátyás küldiplomáciája* (Bp 1884, gyenge). Fraknói V., *La politique extérieure du roi Mathias*

de Hongrie (RHD 1891), u. ö., *La politica europea di Re Mattia* (C 1921), és u. ö., *Mátyás király magyar diplomatái* (Sz 1898—1899, II közl. és kny., Bp 1900). Ezek sorát kiegészíti Sörös P., *Telegdi János* (Sz 1906; azelőtt Leontius néven mint olasz szerepelt az irodalomban). Károlyi Á., *Mátyás nyugati politikája* és Kuun G., *Mátyás keleti politikája* (mindkettő: Márki S. szerk., *Mátyás király*, Bp 1902, rövid vázlatok). Újabban Horváth J., *Mátyás király nyugati diplomáciája* (MáEkv I., Bp 1940), és Joó T., *La politique extérieure du roi Mathias* (NRH 1943) szintén inkább csak szempontokat és vázlatot nyújtanak, s a kérdés egészéről a rendelkezésre álló források ellenére sincsen részletesen megalapozott, speciális összefoglaló monográfiánk, mely nemcsak a későbbi irodalom, hanem az egykorú szövegek szóvirágai mögé is behatolva konkrétabb, szilárdabb talajra helyezné azt a vitát, mely Mátyás török politikájának és cseh-osztrák birodalmi kísérleteinek értelmezése (török elleni védelem, nagyravágyás, a reneszánsz-politika természete, a sziléziai városok jövedelmei, stb., stb.) körül már a XVI. században megindult. A fenti és az alább id. részletes irodalom ellenmondásaiból az bizonyosan lesűrűsödhet, hogy 1. a török hódító hatalom nyomása a XV. század folyamán mindjobban elősegítette egy dunai birodalom kialakulását, és hogy 2. e törekvésekben három dinasztikus hatalmi központ: a Hunyadiaké, a Jagellóké és a Habsburgoké versengett egymással. — A külpolitikai akciókkal kapcsolatos hadműveletekről összefoglalóan ír Tóth Z. fent id. munkájában (Bp 1925), valamint előzőleg R. Horváth J., *Mátyás király hadjáratai* (HK 1890) és Wertner M., *Magyar hadjáratok a XV. század második felében, 1451—1499* (HK 1912, 4 közl.). A régi irodalom sok részletét, de pontatlanul sorolja fel Mangold L., *Mátyás király hadtörténelmi bibliográfiája* (HK 1890).

III. Frigyes császárnak a Mátyástól sietve elforduló feudális nagyurak (Garai, stb.) szövetségében (királyválasztás: 1459) mindjárt a korszak elején intézett támadására Magyarország ellen, és az akciót lezáró 1463-as békére: A. Hoffmann, *Kaiser Friedrichs III Beziehungen zu Ungarn, 1458—1464* (Breslau 1887, d). Knauz N., *Mátyás király és Frigyes császár* (MSi 1864). A békekötés szövegének, melyben Mátyás papíron, a korona kiadása, stb. fejében III. Frigyes bizonyos utódlási jogát is elismerte, 1490-ben Miksa által propaganda céljából latinul és németül kinyomatott szövegét újra közölte Kollár (Ursinus-kiadásában, Bécs 1762, 226. és 237. l.). Fraknoi V., *Mátyás örökbefogadása Frigyes császár által* (BpSz 1899 és kny.), a boroszlói polgári származású egyházi karrieristára, aki előbb a pártütökhöz csatlakozott, majd időben (ha nem is véglegesen) visszaállt Mátyáshoz: u. ö., *Beckensloer magyar primás III. Frigyes német császár szolgálatában, 1459—1489* (TSz 1917, 2 közl.).

A török veszedelemmel kapcsolatban elhangzott egykorú nyilatkozatokat (védőbástya, kereszténység védelme, stb.) egybeállítja Benda K., *A magyar nemzeti hivatástudat története a XV—XVII. században* (Bp 1937). Ld. még Rozmán E., *A török kérdés a magyar irodalomban* (Pannonhalma 1940, d). Hogy az ilyen, főleg a külföldi nyilatkozatok, bár a probléma mögöttük nagyönis reális, az adott viszonyok közt gyakran csak a diplomáciai taktika formuláivá váltak, az eléggé kitűnik a pápaság és a török hatalom viszonyának újabb egyetemes történelmi monográfiáiból is, így: E. Hocks, *Pius II und der Halbmond* (Freiburg 1941), benne a pápai trónra került Aeneas Sylvius (ld. 158. l.) sikertelen próbálkozásai a mantovai kongresszuson (1459)

a fejedelmeket közös akcióra bírni a török ellen; méginkább a szép szavak mögé tekint H. Pfeffermann, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepapste mit den Türken* (Bern 1946); az ilyen vizsgálatok fokozottan rávilágítanak az idealizált képek irreális voltára, amelyet nyújt pl. W. Fritzmeier, *Christenheit und Europa* (1931). — Mátyás és a pápai politika viszonyát igen vázlatosan tárgyalja Áldásy A., *Mátyás király és a pápaság* (Márki S., *Mátyás király*, Bp 1902), részletesebben Fraknói V., *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel* (II. Bp 1902); újabban Galla F., *Mátyás király és a szentszék* (MÁEKV I. Bp 1940). Ezzel kapcsolatos részletekre: Fraknói V., *Carvajal János bibornok magyarországi követségei, 1448—1461* (Bp 1889), u. ő, *Pecchinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvaránál, 1488—1490* (KSz 1898 és kny.), és u. ő, *Egy pápai követ Mátyás udvaránál, 1488—1490* (Bp 1901, Olesó könyvtár 1218—1220); P. egy jelentésének (1489) analízise előzőleg: Mirese J., *Emlékezések Mátyás király élete utolsóelőtti évéből* (Sz 1882). A Velencei velő viszonyra: H. Kretschmayr, *Venedig und Ungarn* (Mélanges Mantroni, Padova 1925).

Mátyás aktív fellépései közül a déli határon (az 1483-as török fegyverszünet előtt): Jajca elfoglalását (1463) és ezzel a török hódítás feltartását Boszniában megvilágítja Thallóczy L., *Mátyás király első két török hadjárata, 1463—1464* (HK 1915), u. ő, *Bosznia mint Mátyás király foglalmánya* (TSz 1915), részlet nagyobb munkájából: *Jajca (bánság, vár és város) története* (Bp 1915). Kemény L., *Mátyás király keresztes vitézei, 1464* (HK 1913). A magyar határ közelében emelt száraparti török erősség: Sabác elfoglalására (1476) a feltehetően egykorú históriás ének (ld. 179. l.) mellett Csánki D., *Szabács megrétele* (HK 1888), az 1471-es török betörés és a kenyérmezei csata: A. Amlacher, *Die Türken Schlacht auf dem Brotfeld* (Nagyszeben 1879). Kinizsi Pálra: Puky A., *A Kinizsi-család Abauj- és Biharmegyében* (T 1891), és Dudás Gy. (Sz 1903, 471). A török ellen akkor még hagyományosan Magyarországra támaszkodó románoknak segítséget nyújtó hadjáratra (1475) és Mátyás és a román vajdaságok egész viszonyára: Jancsó B., *Mátyás király és az oláh vajdaság* (Márki S., *Mátyás király*, Bp 1902, vázlat). Elekes L., *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király* (Bp 1937, d), és u. ő, *A magyar-román viszony a Hunyadiak korában* (MÁEKV I. Bp 1940). Az egykorú török belső politikai válságban felhasználható Dzsem herceg török trónkövetelőre, akit a Mátyás a továbbiakban igyekezett magának kiadatni: L. Thuasne, *Djem Sultan, fils de Mohamed II, frère de Bayezid II*, 1459—1495 (Paris 1892; részletes ism. Sz 1893, 795), és újabban: S. Nekleton Fischer, *The Foreign Relations of Turkey, 1481—1512* (Urbana 1948). Egy epizódra a török elleni politikában: Vámbéry Á., *Mátyás követi Perzsiában* (Márki S., *Mátyás király*, Bp 1902). A törökök egykorú betöréseire Ausztriába: K. Haselbach, *Türkennoth im 15. Jahrhundert* (Bécs 1864). Ilwof, *Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark* (Mittheil. des hist. Vereins für Steiermark 1860—1861).

A cseh trónért 1468-ban indított küzdelemmel kutatóink igen kevésé foglalkoztak, leszámítva a főbb sziléziai hadieseményeket. A Bev. részben (000. l.) id. cseh összefoglaló történeteket, így F. Palacký, *Geschichte von Böhmen* (a IV. kötet második, és az V. első fele) mellett a Mátyással szinte egyidőben (1458 márc.) trónfakerült Podjebrád György kormányzatára, összeütközésére a pápával és III. Friggyessel (akik támogatásával Mátyás megindult): M. Jordan, *Das Königtum Georgs von Podiebrad* (Lipese 1861). Richter, *Georgs von Podiebrad Bestrebungen um Erlangung der deutschen*

Kaiserkrone (1861). H. Markgraf, *Über Podiebrads Verhältnis zu Papst Pius II* (Forschungen zur deutschen Geschichte, 1869), u. 6, *Über Podiebrads Project eines allgemeinen christlichen Bundes zur Vertreibung der Türken* (Sybel's HZ XXI), és u. 6, *Bildung der Katholischen Liga gegen Podiebrad* (u. ott, XXXVIII); újabban R. Urbánek tanulmányai: *Husitský král* (A huszita király, 1926), *Volba Jiřího z Poděbrad za krále českého* (P. cseh királlyá választása, 1926), *Dvě studie o době poděbradské* (két tanulmány P. korából, 1929). Mátyás és Csehország viszonyára és a cseh katolikus rendek által történt megkoronázására (1469 május): A. Bachmann, *Die ungarische Krone und König Georg von Böhmen* (Zeitschrift für österreichischen Gymnasien 1877), u. 6, *Der Vertrag von Wilemow (1469) zwischen Matthias Corvinus und Georg Podiebrad* (Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen XXXI), és u. 6, *Böhmen und seine Nachbarländer unter Georg v. Podiebrad (1458—1461) und des Königs Bewerbung um die ungarische Krone* (Prága 1878). A. Wurscher, *Beziehungen des Königs Matthias zu Georg und Wladislas von Böhmen* (A bécsi II. ker. reálisk. progr. 1885). Mátyás a harcokban elfogja Victorin cseh herceget: A. Berger, *Über die Gefangennehmung Victorins, 1469* (A besztercei gimn. ért. 1892/93).

A Mátyás sikereit elgáncsolni igyekvő III. Frigyes által Magyarország ellen létrehozott osztrák-cseh-lengyel szövetségre, s az ezzel és Vitéz Jánosék összeesküvésével (1471) kapcsolatos, sikertelen lengyel intervencióra (Kázmér hg. behívása): A. Hoffmann, *Kaiser Friedrichs III. Beziehungen zu Ungarn in den Jahren 1464—1477* (Jahresbericht des k. kath. Gymn. zu Glogau, 1899—1901, 2 részben). Fr. Papée, *Polska i Litwa na przelomie wieków średnich* (Lengyelország és Litvánia a középkor végén, I. Krakó 1903), és u. 6, *Studia i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka* (Tanulmányok és vázlatok Jagelló Kázmér idejéből, Varsó 1907), benne a küzdelem a cseh koronáért (1466—1471) c. fejezet. Kázmér magyarországi vállalkozását hibáztatja J. Dąbrowski, *Daieje Polski średniowiecznej* (II. Krakó 1926). Mátyás győzelmére a Boroszlónál őt ostromló cseh-lengyel hadak fölött (1474): Gyalólkay J., *A boroszlói csata* (HK 1940).

Mátyásnak az olműtzi békével (1479) állandósult kormányzatára Sziléziában Eschenloernek A. alatt id. szövege mellett: C. Grünhagen, *Geschichte Schlesiens* (I. Gotha 1884). H. Markgraf, *Geschichte Breslaus* (1888). Scheltz, *Urkundliche Geschichte der Lausitz* (II. 1874); és az egeri levéltár anyagát használó Kürselmer, *Nachrichten über die Vorgänge in Schlesien unter Georg Podiebrad und Matthias* (Zeitschrift für Geschichte und Altertum Schlesiens VIII). Mátyás boroszlói bizalmasai: az 1487-ben boroszlói városi kapitánnyá tett Heinz Dompnig (Mátyás halála után kivégezték) és Stein György (Berlinbe menekült) szerepére: H. Markgraf, *Heinz Dompnig, der Bresslauer Hauptmann* (Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens XX, 1886), Dompnigról adatok említése még: Sz 1892, 865. Wendt, *Schlesien im Kampfe des Königs Mathias mit dem Kaiser* (a fent id. folyóiratban, 1897), u. 6 folytatólag u. ott (1898) a boroszlói társadalom Mátyás-ellenes elemeit is vizsgálta. Mátyás kormányzatának viszont éppen modern vonásait hangsúlyozza, igen elismerően F. Rachfahl, *Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens* (Lipese 1894), aki szerint Mátyás a Generallandtagokat úgy fejlesztette, hogy a városok a feudális nagyurak nyomása alól szabaduljanak, utána pedig hanyatlás következett; u. 6 Mátyás és a sziléziai bányaregále problémájáról (Forschungen zur Branderburgischen und Preussischen Geschichte X). K. Wutke, *Studien über die Entwicklung*

des Bergregals in Schlesien (Berlin 1897). Mátyás oklevele (1486) alapján kimutatja, hogy Mátyás egész Sziléziában igénybevette a bányamonopóliumot.

A közben már 1477 óta tartó osztrák háborúkra (1477—1479, 1480, 1482—1485), Mátyás küzdelmére III. Frigyes ellen az id. ált. munkák mellett adalékok : Fraknói V., *Beckensloer primás III. Frigyes német császár szolgálatában* (TSz 1917, 2 közl.), benne adatok az érsek szökésére (1475) és a császári politika Magyarország elleni aktivizálásában játszott szerepére ; ifjú utódjára az érseki székben (Mátyás sógora, †1485), és a pápai-császári politika további bonyodalmaira : Ráth Gy., *Aragoniai János* (Sz 1890). Mátyás Zsigmond osztrák hercegnek a hadjárat küszöbén (1477) azt írja, hogy csak Frigyes miatt kénytelen a török megtámadásáról lemondani : Gömörý G., *Mátyás király két levele* (HK 1894). Óváry L., *Adatok Mátyás király 1477. évi ausztriai hadjáratához* (HK 1890 ; benne hasonló diplomáciai érvelés Gábor egri püspöktől), és u. ő, *I. Mátyás király szárazföldi és vízi haderejének leírása az 1479-iki hadjáratból* (TT 1885, 762 ; egykorú olasz szöveg, magyar fordításban : Sz 1884, 504). A harmadik, Alsó-Ausztria, Stájerország és Bécs elfoglalásával végződő hadjáratra : F. M. Martin, *Über die Abdankung des Erzbischofs Bernhard von Salzburg und den Ausbruch des dritten Krieges zwischen Kaiser Friedrich und König Matthias von Ungarn, 1477—1481* (AÖG 55). Ungárd B., *Hainburg ostroma, 1482* (Pozsony 1901). *Wie König Matthias die Neustadt belagert* (egykorú jelentés Bécsújhely ostromáról) kiadta Kaltenbäck, (Öst. Zeitschr. für Gesch. 1836). K. Schober, *Die Eroberung Niederösterreichs durch Mathias Corvinus in den Jahren 1482—1490* (Bécs 1879, a Staatsarchiv anyaga alapján). J. Ure, *Bauernkrieg, Türkennot und ungarische Besitznahme in Kärnten unter Kaiser Friedrich III* (Pilsen, Realschule-Progr. 1912/13). M. Wutte, *König Matthias Corvinus von Ungarn und seine Beziehungen zu Kärnten* (Carinthia 1936). A. Geusau, *Geschichte der Belagerung Wiens durch den König Mathias von Ungarn, 1484—1485* (Bécs 1905), és az A. alatt id. osztrák feljegyzések. Bécs megadási feltételei, 1485 (HK 1888, 475). Mátyás Bécsbe teszi át székhelyét : Berzeviczy A., *König Matthias Corvinus und Königin Beatrix in Wien und Österreich.* (UJb 1932). Mátyás a nyomtatást is felhasználja Frigyes ellen : Fraknói V., *Mátyás király megbízásából nyomtatott politikai röpirat, 1485* (MK 1915, szövege nincs meg). A további katonai problémára : Kápolnai Pauer I., *Magyar sáncok Felső-Ausztriában, 1485—1490* (HK 1888). Stoewer, *Albrecht der Beherzte von Sachsen als Reichsfeldherr gegen Matthias Corvinus, 1487* (Neues Archiv für sächsische Geschichte 1883), u. ő közli Albrecht egy iratát a magyarok elleni stájeri hadviselésről, 1488 (FDG XXIV. 524).

Mátyásnak a Habsburg-ház elleni küzdelemmel párhuzamosan kibontakozó német császári terveire és a nyugat, s kelet hatalmaival való kapcsolataira : Fraknói V., *Mátyás törekvése a császári trónra* (AÉt 1914, iratokkal), u. ő, *König Mathias Corvinus und der deutsche Kaiserthron* (URd 1915), u. ő, *Mátyás király és a Hohenzollernnek diplomáciai érintkezése* (TSz 1914, 2 közl.), ehhez helyreigazítás : u. ő, *Az 1472-iki zebsti szövetség* (TSz 1915), és u. ő, *Die Hohenzollern und Mathias Corvinus König von Ungarn* (München 1915, kny. URd), valamint a Priebatsch által kiadott, B. alatt id. iratok.

Mátyás nyugati kapcsolatai közül, melyekkel a Habsburgokat akarta két tűz közé szorítani és a császárságtól is elűtni, Merész Károly burgundi herceggel tervezett szövetségére : Gachard, *Histoire des Ducs de Bourgogne*

(II. Brüsszel 1838), annak halála után pedig legyőzőivel, a svájciakkal folytatott összeköttetésére: Ph. A. Segesser, *Die Beziehungen der Schweizer zu Matthias Corvinus*; 1476—1490 (Luzern 1860). Szabó K., *Egy svájci követ Mátyás udvarában* (BpSz 1862). Dezsényi B., *König Matthias und sein Ritter aus der Schweiz* (Ungarn 1943). D. Laserre, *Le roi Mathias Corvin et les Suisses* (NRH 1943). Franciaországnak, bár ez ellen előzőleg IV. Edvard angol király szövetségre szólította fel (1474, közölte A. Fest, *Anglo-Hungarian Contacts in the Middle Ages, Studies in English Philology* II. Bp 1937), Mátyás szintén a Habsburgok ellen nyújt kezét: Simonyi E., *Magyar követség Franciaországban, 1487* (MTT XIII, iratközlés). P. M. Perret, *Notice biographique sur L. Malet de Graville* (1889). P. Pélicier, *Lettres de Charles VIII roi de France* (I. Paris 1898). Berkovits I., *Une ambassade hongroise en France, 1487* (RHC 1948).

Mátyás és III. Iván moszkvai nagyfejedelem kapcsolatára (a Habsburg-lengyel szövetséggel szemben) és Oroszország szerepére a Hunyadi-Habsburg-Jagelló versengésben az A. alatt id. orosz évkönyvek mellett: Géresi K., *Hunyadi Mátyás magyar király összeköttetései III. Iván Vasziljevics orosz cárral* (Sz 1879). Márki S., *Orosz-magyar érintkezések Mátyás és a Jagellók korában* (EM X), és u. ő, *Mátyás király és az oroszok* (az általa szerk. *Mátyás király* c. kötetben, Bp 1902). P. Karge, *Die ungarisch-russische Allianz von 1482—1490* (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft VII), és u. ő, *Kaiser Friedrichs III. und Maximilians I. ungarische Politik und ihre Beziehungen zu Moskau, 1468—1506* (u. ott X). H. Uebersberger, *Österreich und Russland* (I. 1488—1605; Bécs 1906).

3. Műveltség, irodalom, művészet

A korszak irodalmáról általában tájékoztatnak: Horváth C., *A régi magyar irodalom története* (Bp 1889), és u. ő, *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (KSz 1891). Riedl Fr., *A magyar irodalom főirányai* (Bp 1896). Békesi E., *Magyar írók Hunyadi Mátyás korából* (KSz 1902). Szilády Á., *Költészetünk Mátyás király idejében* (Márki S., *Mátyás király*, Bp 1902, vázlatos). Komoly összefoglalás: Horváth J., *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (Bp 1931, 1944²). Kerecsényi D., *Humanizmus és kolostor* (Bp 1936), és u. ő, *A magyar irodalom Mátyás korában* (*Mátyás király-Emlékkönyv*, Bp 1940). A kódex-irodalmat ld. a Jagelló-kor anyagában.

a) Nyelvmélekek, könyvek

A korszak reánkmaradt magyar nyelvű anyagát a kisebb nyelvemlékekkel együtt felsorolja Pintér J., *Magyar irodalomtörténet* (I. Bp 1930, 413 skk. 1.). Ennek sorában, amennyiben valóban egykorú, történeti forrásértékkel is bír a legrégebb magyar históriás ének, a *Szabács viadala*, mely Mátyás sikeres vállalkozását és hazatérését adja elő (1476). Először közölte Thaly K., *XV. századi magyar történeti ének Mátyás királyról* (Sz 1872); ld. Géresi K. (u. ott, 119). Újabb, magyarázatos közlése: Szilády Á., *Régi Magyar Költők Tára* (= RMKT, I. Bp 1877), és ennek 2. kiadása: Horváth C., *RMKT* (I², Bp 1926), melyek a legrégebb irodalmi szövegeket tartalmazzák. Történeti háttérére ld. a fent (176. l.) id. anyagot. E korból származik Gergely deák *Sírató éneke* (uráról, Both Jánosról, aki nem tért vissza török követségéből).

A kisebb nyelvemlékek kiadásai: Döbrentei G., *Régi magyar nyelvemlékek* (4 kötet, 1836—1846 és 1888). Volf Gy. (és mások), *Nyelvemléktár* (15 kötet, Bp 1874—1908).

Zolnai Gy., *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig* (Bp 1914). Jakubovich E.—Pais D., *Omagyar olvasókönyv* (Pécs 1929). A kisebb szövegekkel kapcsolatos irodalom: Heinrich G., *A magyar cisziók* (EPHK 1880). Melegdi J., *A legrégebb magyar ciszió* (MNy 1918, u. itt Szentjóni S.). Jakubovich E., *A legrégebb magyar missalis-levél* (MNy 1925, Várday Aladár birtokos nemes levele). A kuruzsolómondókát fenntartó bagonyai ráolvasások (1488): Jakubovich E., *Adalékok nyelvemlékeink sorozatához* (MNy 1920). Ipolyi A., *Magyar ósvallási és nyelvemlék* (Sz 1872). Jakubovich E., *Új magyar nyelvemlékek* (MNy 1924, az 1466 körül ford. mondseei tízparancsolat-töredék). A Váci Pál szerzetes által a margitszigeti domonkosrendi apácák részére fordított, legrégebb magyarnyelvű szerzetesi szabályok szövegét kiadta Kluch J., *Ismeretlen magyar nyelvemlék* (MK 1889), és ujabban Katona L. (*Nyelvemléktár* XV. Bp 1908).

Az egykorú kéziratok könyvanyagra: Knauz N., *A pozsonyi káptalan-nak kéziratjai* (MSi 1866—1869). Vincze G., *A pálosok irodalmi munkássága a XIV—XVIII. században* (MK 1878). Csontos J., *Adalék a magyarországi XIV—XV. századi könyvmásolókhöz és betűfestőkhöz* (MK 1879). Gábor Gy., *Adatok a középkori magyar könyvírás történetéhez* (MK 1910). Szilády Á., *Sermones dominicales* (2 kötet, Bp 1910; két XV. századi prédikációs kódex magyarázatos kiadása). Hóman B., *Pálos breviáriumok és missalék a XV—XVI. századból* (MK 1914). Gondán F., *A középkori magyar pálosrend és nyelvemlékei* (Pécs 1916). Gulyás P., *A könyv sorsa Magyarországon a legrégebb időktől napjainkig* (MK 1923). Hoffmann E., *Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékéiről* (MK 1925), és u. ő, *A Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának Magyarországon illuminált kéziratjai* (MK 1927). A Corvinák irodalmát ld. alább.

A hazai könyvnyomtatás kezdeteire: Ballagi A., *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése, 1472—1877* (Bp 1878). Fraknoi V., *Karai László prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon* (AÉt 1898). Gulyás P., *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV—XVI. században* (Bp 1929). Fitz J., *Hess András a budai őnyomdász* (Bp 1932). Gárdonyi A., *Karai László és Hess András Budán* (MK 1941). Az egykorú budai nyomtatványokat, de ezen túl a magyar fővárosra vonatkozó külföldi kiadásokat is felsorolja Ballagi A., *Buda és Pest a világirodalomban, 1473—1711* (I. Bp 1925). A Mayer, *Wiens Buchdruckergeschichte, 1482—1882* (2 kötet, Bécs 1883—1887).

b) Egyházi irodalom

A főleg vallási elmélkedésből és prédikációból álló egykorú latin egyházi irodalom részben külföldön működő magyar művelői közül a Hunyady János katonájából lett itáliai kartauzi szerzetes, Pannoniai András munkáira (oktatás az erényekről Mátyás ill. Estei Herkules hg. számára): Fraknoi V., *Andreas Pannonius* (MK 1879). Ábel J., *Két magyarországi író a XV. századból* (Bp 1886). Huszti J., *Andrae Pannonii expositio super Cantica Canticorum* (MK 1939). Magyarországi Mihály prédikációi (bennük a fejedelmeket inti: ne emeljék fel a nem-nemeseket magas méltóságba) egykorú kiadásban is megjelentek: *Sermones tredecim universales* (1482). Horváth C., *Michael de Ungaria XIII. beszéde* (ITK 1895). Mellettük a régi típusú latin vallásos himnuszokra: Dankó J., *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae* (Bp 1893). Hegedüs I., *A magyarországi latin „coelestis lyra“* (AKÉ 1914).

Az egykorú magyar egyházi latin írók közül a legszélesebb hatású Temesvári Pelbártnak (Krakóban tanult-ferencrendi szerzetes, a budai ferences kolostor tanára és hitszónoka, †1504) a papok számára anyagot nyújtó nagy prédikációs gyűjteményei társadalmi szempontból is érdekesek. Pelbárt a régi egyházi irodalmat bőven idéző, skolasztikus író, aki éles kritikával fordult

a földi hivatások (amibe a humanizmust is beleérti), főleg pedig az egyházi javadalmak rovására vagyonosodó nagyurak ellen, félreérthetetlen célzásokkal Mátyásra is, mint aki a régi vallásosságtól eltávolodott. Számos külföldi kiadást ért prédikációs munkáinak sorozatát a *Stellarium* (először: Hagenau 1498) kezdte meg, ezt követte a 3 részes *Pomerium*: 1. *Sermones de sanctis* (először: Hagenau 1498). 2. *Sermones de tempore*. 3. *Sermones quadragesimales* (Hagenau 1499). Előzőleg jelentek meg zsolttármagyarázatai: *Expositio* (Strassburg 1487). Társadalmi szempontból a legérdekesebb az *Aureum rosarium* (4 kötet, Hagenau 1503—1508). Műveiből antológia magyar fordításban: Brisits Fr. (Bp 1931, Magyar Irod. Ritkaságok 6.). — Irodalom: Szilády Á., *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (Bp 1880), ennek bírálata: Békesi E. (MSi 1880). Horváth C., *Temesvári P. beszédei* (EPHK 1889), u. ő, *Temesvári P. és kódexzeink* (BpSz 1891), és u. ő, *Pomerium* (Bp 1894). Mihalovits E., *A katolikus prédikáció története Magyarországon* (I. Bp. 1900). Katona L., *Temesvári P. Stellariuma és a Scala Coeli* (ITK 1900), és u. ő, *Temesvári P. példái* (Bp 1902). Böröcz M., *Ferencesek a középkori magyar irodalomban* (Pécs 1911). Thienemann T., *Temesvári P. német kortársai* (EPHK 1920). Timár K., *Gesner Konrád Temesvári Pelbártól* (IT 1922). Pásztor L., *Temesvári P. és Laskai O. az egyházi és világi pályáról* (R 1937).

c) A humanizmus

A humanizmust Mátyás uralkodására korlátozó, sőt éppen személyéhez kötő, régi felfogást megfogalmazta Wallaszky Pál, *Tentamen historiae litterarum sub rege gloriosissimo Mathia de Corvino de Hunyad in Hungaria* (Lipce 1796). Újabb kutatások felderítették már a fejlődési előzményeket és a folytatódást is (ld. a Jagelló-kor anyagát). Szép összefoglalást ad Horváth J., *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus* (Bp 1935). Általános problémákat érint különböző tanulmányaiban Kardos T., *Stilustanulmányok Mátyás király kancelláriájáról. I. A kancellária mint szellemi gyűjtőpont* (Pécs 1933), u. ő, *Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez* (Pécs 1933), u. ő, *A virtuális Magyarország* (Bp 1934), u. ő, *A magyar humanizmus kezdetei* (Pécs 1936, kny. Pannonia 1935—1936), u. ő, *Che cosa fu l'umanesimo ungherese?* (Róma 1937), u. ő, *Per la filologia umanistica* (Helicon 1938), u. ő, *Deák műveltség és magyar renaissance* (Sz 1938, 2 közl.), és u. ő, *Mátyás király és a humanizmus* (kny. MáEKv, Bp 1940), u. ő, *A humanista irodalom, 1387—1526* (MMT II), és u. ő, *L'Ungheria negli scritti degli umanisti italiani* (Bp. 1941, kny. C.). Tóth L., *Recenti studi ungheresi sul rinascimento e sull'umanesimo* (BIH 1930). Molnár Z., *A renaissance-kutatás útja és eredményei* (Kolozsvár 1941).

A magyar humanizmus-kutatás, ideértve az alább id. monográfiákat és speciális tanulmányokat, a hazai humanista irodalom és műveltség számos részletét derítette fel, általában magas színvonalú akribiával. A megismert jelenségeket azonban bele kell illesztenünk az egykorú magyar fejlődés egészének azon gazdasági, társadalmi és politikai összefüggéseibe, melyek alapján létrejöttek, nem lévén pusztá filológiai tények, hanem az élet, a konkrét történelmi helyzet termékei. Figyelembeveendő itt a magyar fejlődés relatív elmaradtsága (erős polgárság hiánya), viszont ugyanakkor a külpolitikai erők (török kérdés) nyomása alatt fokozottan megnőtt szüksége olyan diplomáciai és kancelláriai gardának, mely a nagyrészt még frástudatlan feudális nagyurak közül nem, hanem csakis a külföldi egyetemen tanult egyháziak sorából kerülhetett ki. E külföldi egyetemi tanulmányokra: Schrauf K., *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve, 1453—1630* (Bp 1902, *Magyarországi tanulók*

külföldön IV). Schönherr Gy., *Középkori iskolázásunk történetéhez* (MK 1890), a bécsi egyetem humanista köreinek magyar vonatkozásaira: Klimes P., *Bécs és a magyar humanizmus* (Bp 1934, d); ld. még a Jagelló-kor anyagát. Veress E., *A páduai egyetem magyar tanulóinak anyakönyve és iratai, 1264—1864* (Bp 1915), és u. ő, *Olasz egyetemeken járt magyar tanulók anyakönyve és iratai, 1221—1864* (Bp 1941), ld. Gerézdi R. bírálatát, Sz 1942. Nyáry P., *A krakói egyetem és magyar diákjai a XIV—XVI. században* (Bp 1942). A külföldön tanulást nem pótolta a Mátyás által Vitéz Jánossal (1467) szerveztetett, rövid-életű pozsonyi egyetem: Császáz M., *Az Academia Istropolitana. Mátyás király pozsonyi egyeteme* (Pozsony 1914).; túlzásaira rámutat Gerézdi R. (IT 1946, 33) Szalay Gy. dolgozatáról (*Die Mittelalterlichen Universitäten Ungarns* (kéziratot d, Bp 1944—45) írt bírálatában. Ábel J., *Egyetemeink a középkorban* (Bp 1881). H. Schönebaum, *Die ungarischen Universitäten im Mittelalter* (Archiv für Kulturgeschichte 1925).

d) Az udvar és a humanizmus

A királyi udvar szerepére a humanizmus magyarországi fejlődésében (a fent id. ált. munkák mellett): Márki S., *Mathias Corvinus und die Renaissance* (kny. Oest.-ung. Revue 1900). Hegedüs I., *Mátyás király és a latin költők* (Márki S., *Mátyás király*, Bp 1902). Kardos T., *Mátyás király és a humanizmus* (kny., MÁEKv, Bp 1940), és u. ő, *Matthia Corvino re umanista* (Firenze 1940, kny. La Rinascita). Huszti J., *Der humanistische Hof König Matthias'* (kny. UJb XX), és u. ő, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában* (kny. M. 1925), benne rámutat a humanisták által a középkori aristotelesi skolasztikával szemben képviselt új platonizmusra; erre ált. keretben: Erdélyi J., *A bölcsészet Magyarországon* (Bp 1885). — Az udvar külföldi (irodalmi és művészeti) kapcsolataira (az A. alatt felsorolt egykorú humanista írások mellett): Berzeviczy A., *Rapporti storici tra Napoli e l'Ungheria, 1442—1501* (Bp 1922). Balogh J., *Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez* (AÉ 1926), u. ő, *Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez* (Bp 1928), u. ő, *Mantegna magyar vonatkozású portréi* (Sz 1925—1926,; ld. erre Huszti J. éles bírálatát u. ott), és u. ő, *Mátyás király arcképei* (MÁEKv I. Bp 1940). A Mátyás udvarában is elterjedt asztrológiára: Huszti J., *Magyar királyok horoszkópjai egy vatikáni kódexben* (MK 1928/29). L. Thorndike, *A History of the Magic and Experimental Science* (IV. New-York 1934, benne Mátyás udvarával is foglalkozik). Szathmáry L., *Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában* (MÁEKv II. Bp 1940). A ferrarai Antonius Torquatus által állítólag 1480-ban Mátyáshoz írt, ismert *Prognosticonra* I. Rohr, *Die Prophetie im letzten Jahrhundert vor der Reformation als Gechichtsquelle und Geschichtsfaktor* (Historisches Jahrbuch 1898) szerint 1527 körül készült, s utólag jósolta meg Mohácsot; ez az átalakítás persze valószínűleg eredeti szövegen készült ekkor. Az udvar életére Elekes L., *A királyi és főúri udvar* (MMT II. Bp 1939). Főkövi L., *Musik und musikalische Verhältnisse am Hofe von Matthias Corvinus* (Kirchenmusikalisches Jahrbuch, Regensburg 1900). Gárdonyi A., *Mátyás király olasz orgonamestere* (Zenei Szemle 1928). Gombosi O., *Zenei élet Mátyás király udvarában* (Muzsika 1929, olaszul C 1929). Haraszti E., *Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében* (MÁEKv II. Bp 1940). Ld. még alább az építészet anyagában is.

A külföldi (főleg olasz) művészekre, s főleg a humanistákra (nevesebb irodalmárok vagy a toll szerencsevadászai, akik gyakran messziről is dicsőítő

versekkel, stb. halmozták el a bőkezűségéről ismert királyt) ld. A. alatt felsorolt írásaikat. Azon támogatósnak azonban, melyben részesültek kissé túl gyermekes volna pusztán hiúságban vagy szórakozásban keresni reális alapjait, feledve a külpolitikai taktikához szükséges udvari formák és főleg a humanisták által művelt nemzetközi propaganda szempontjait. J. D. Fiorillo, *Über einige italienische Gelehrte und Künstler, welche Matthias Corvinus König von Ungarn beschäftigte* (Göttingen 1812). Radvánszky B., *Egy nevezetes okirat I. Mátyás korából, 1488* (TT 1880; Toledói Cotta Márton spanyol mesternek Budán házat adományoz).

Mátyás híres budai könyvtáráról, annak felépítéséről, tartalmáról és pusztulásáról, a Corvinák sorsáról, stb. széleskörű tájékoztatást nyújt a *Bibliotheca Corvina, Mátyás király budai könyvtára* (Bp 1927) c. gyűjteményes kötet, benne Fraknoi V. (*A Corvina könyvtár alapítása*), Fögel J., Gulyás P., Hoffmann E. tanulmányai. Ehhez újabban részben u. ók a M.É.Év. II. kötetében (Bp 1940): Hoffmann E., *Mátyás király könyvtára*; Fitz J., *Mátyás király a könyvbarát*; Végh Gy., *Corvina-kötések*. A kérdés hosszú multra visszatekintő, bő irodalmáról jól tájékoztat Fitz J. és Zolnai Kl. összeállítása: *Bibliographia regis Mathiae Corvini, Mátyás király könyvtárának irodalma* (Bp 1940). Ehhez járul újabban: Berkovits I., *Egy Corvin-kódex származása* (MK 1945), Mátyás francia követségével kapcsolatban, 1487).

Az itt részletesen fel nem sorolható régebbi irodalomból: I. Affo, *Memorie di Taddeo Ugoletto Parmigiano, bibliothecario di Matthias Corvino* (Parma 1781). Ipolyi A., *Gr. Prokesch-Osten A... emlékezete és Mátyás király könyvtára maradványainak fölfedezése* (AÉt 1878). Csontos J. adalékai (MK 1908), és u. ő, *Mátyás király könyvtára* (Bp 1916). A. Hevesy, *Les miniaturistes de Mathias C.* (Revue de l'art chrétien 1911), és u. ő, *La Bibliothèque du roi Mathias Corvin* (Paris 1923, sok hibával). Hoffmann E., *Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője* (MK 1923), és u. ő, *A Széchenyi-könyvtár új Corvin-kódexe* (MK 1939).

e) Magyar humanisták

A magyarországi ill. magyar vonatkozású humanista irodalom szövegeit tartalmazó gyűjtemények: Ábel J., *Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia, Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon* (Bp 1880). Fraknoi V.—Ábel J., *Irodalomtörténeti Emlékek* (1—2, Bp 1890; a 2. kötet olasz humanista szövegeit ld. A. alatt). Ábel J.—Hegedüs I., *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia* (Bp 1903); ezt kiegészíti Hegedüs I., *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia* (Bp 1906).

A humanista és a diplomata-orátor szerepeinek összefüggéseire fényt vet Fraknoi V., *Mátyás király magyar diplomatái* (Sz 1898—1899, II közl.). Vespasiano Bisticci egykorú firenzei könyvkereskedő megírta előkelőbb klienseinek életrajzát (*Vite de uomini illustri*; kiadások: Mai, Spicilegium Romanum X. Róma 1825; Firenze 1859), benne három magyar főpapét (Vitéz János, Csezmicei János, Handó György kalocsai érsek); magyar ford. Pulszky (BpSz 1873). Az A. Reumont, *Di tre prelati ungheresi menzionati da Vespasiano Bisticci* (Archivio Storico Italiano 1874) és Ábel J., *György kalocsai érsek* (EPhK 1880) által összekevert Handót és Kosztolányi György kanonokot (magyar követ a nürnbergi gyűlésen, 1461) megkülönbözteti Fraknoi V. fent id. cikkében. L. Pongrácz, *Vespasiano Bisticci e i suoi clienti ungheresi* (Roma 1939). Kosztolányi síremlékére: Banfi Fl., *Egy magyar diplomata sirja Rómában* (Sz 1931). Vetési

Albert követ ifjú unokaöccse a pápa előtt tartott beszédének egykorú kiadása *Ladislai Vetési Pannonii . . . oratio* (Róma 1475); kiadta Toldy F. (AM) és: *Mon. Episc. Vesprimiensis* (III. 324).

A nevesebb humanisták közül már Hunyadi János korában szerepel Vitéz János (1408—1472, horvátországi nemesi család sarja, Zsigmond alatt a kir. kancelláriában szolgál, 1445-től váradi püspök, utóbb 1465-től esztergomi érsek); beszédeit, leveleit ld. fent (161. l.); Mátyással való konfliktusát ld. előbb (177. l.). Életére Fraknoi V., *Vitéz J. esztergomi érsek élete* (Bp 1879), könyvtárára u. ő, *Vitéz J. könyvtára* (MK 1878, 3 közl. és hozzá adalék, u. ott 1879, 1), u. ő, *Vitéz J. Livius-kódexei* (MK 1880), továbbá u. ő; *Vitéz J. levelei és beszédei* (MK 1887), és u. ő, *Vitéz J. származása* (KSz 1888), fennmaradt kódexei jegyzékét hozza Hoffmann E., *Régi magyar bibliofilmek* (Bp 1929). Vitéz nagyváradi püspöki udvarának humanista körére: Bunyitay V., *A váradi püspökség története* (3 kötet, Nagyvárad 1883—1884), az ott megfordult, humanista szempontból nevezetesebb szereplők közül Pier Paolo Vergerio (ld. 133 l.; a padovai Carrara-család Zsigmond által meghívott udvari írója) magyarországi működésében látja a hazai humanizmus fő külső indítóját Horváth J., *A magyar irodalmi műveltség megoszlása* (Bp 1935), szemben K. Burdach és méginkább Fr. Valjavec (*Der deutsche Kultureinfluss in Ungarn*, II., Deutsch-ung. Heimatsblätter 1934) nézetével, aki a magyar és cseh párhuzamos fejlődést egyszerűen prágai (s ezen át német) hatásra vezeti vissza; ugyancsak a váradi kör tagja volt a lengyel származású váradi kanonok Szánoki Gergely, egyideig a Hunyadi-fiúk nevelője, utóbb lengyel érsek; életét megírta Callimachus (ld. 148. l.). Olasz J., *Szánoki Gergely* (ITK 1903); az u. ott megfordult Macsinjain Miklós püspök, utóbb, 1464 körül magyarországi pápai követ szerepére: Fraknoi V., *Miklós modrusi püspök* (MK 1897), és újabban G. Mercati, *Notizie varie sopra Niccolo Modrussienne* (Bibliofilia XXVI); ld. még Huszti J., *Francesco Maturanzio magyar vonatkozású költeményei* (kny. EPhK 1927). Vitéz János egyik rokonára (Itáliában végzett, versíró esztergomi kanonok): Ábel J., *Garázda Péter* (EPhK 1880, németül URE III). A Marsilius Ficinussal, stb. levelező Báthori Miklós váci püspököt (akit analfabéta feudális nagyurak azért gúnyolnak, mert olvasni szokott) Galeotto Marzio (ld. A. alatt) jellemzi egy látogatás leírásában. A Bolognában végzett Váradi Pétert (Mátyás kancellárja, 1480-tól kalocsai érsek, majd a király elzárátja) Beroaldus (ld. 215. l.) egyik munkájában mint humanistát és mecénást dicséri; 127 megmaradt, hazai és külföldi előkelőkhöz intézett levelét kiadta C. Wagner, *Epistolae Petri de Warda* (Pozsony—Kassa 1776). Fraknoi V., *Váradi P. kalocsai érsek élete* (Bp 1883). Kollányi F., *Esztergomi kanonokok* (Esztergom 1900) és újabban, szép analízissel, Gerézy R., *Egy magyar humanista: Váradi Péter* (MT I. 1942 és kny.). Könyvtárára: Hoffmann E. (Magyar Bibliofil Szemle 1925).

Külön irodalom központjában áll a magyarországi latin költészet legkiemelkedőbb tehetsége: Janus Pannonius (= Csezmiczei János; 1434—1472, Vitéz János unokaöccse, az küldte tanulni Itáliába, ahol némi megszakítással II évet töltött; hazatérve váradi kanonok majd pécsi püspök). Janus sorsa mutatja a hazai humanisták útját az olasz iskolától és a diplomata-orátori szereptől (1465-ben a II. Pál pápához török elleni segélyért küldött követség egyik vezető tagja volt) a költészethez, a firenzei neoplatonizmushoz, de ugyanakkor az immár nyersnek, barbárnak talált hazai realitásoktól való elfordulását is, itáliai nosztalgiák felé, szembekerülését (a Vitéz János-féle összeesküvésben) magával Mátyással (Janus bujdosva halt meg Horvát-

országban). Janus antik elemekkel telt, de a formák mögött lényegében saját aktuális életkérdéseit megszólaltató verseiből ránkmaradt egy fiatalkori leíró költemény (a talán allegorikus értelmű *Szelek versenye*), négy dicsőítő vers, 34 elégia (melyek Mátyás tetteit, így boszniai hadjáratát is megéneklék), és többszáz, helyenként nagyonis világi tartalmú epigramma. Versei már 1498-tól kezdtek napvilágot látni, de elszórt részletekben, sokféle kiadásban; legjobb gyűjteményük: Teleki S., *Jani Pannonii poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia* (Útrecht 1784). Újabb szövegeket hozott Ábel J., *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon* (Bp 1880, köztük ál-Janus szöveg is van). Magyar verses fordításokat adott bevezetésekkel Hegedüs I., *Guarinius és Janus Pannonius* (Bp 1896, ferrarai mesterét magasztaló verse), u. ő, a Jacobus Antonius Marcellus velencei hadvezérhez írt költeményt (Bp 1897) és a *Szelek versenyt* (ITK 1899). és u. ő, *Janus P. költeményei* (Bp 1938); további fordítások: Bercefi A. K., *Magyar költő magyarul* (Szeged 1934) és Geréb L., *Magyar reneszánsz költők* (I), u. ő, *A Duna mellől* (Bp 1940), és u. ő, *Itáliai évek* (Bp 1943). — Irodalom: Ábel J., *Janus Pannonius életéről és műveiről* (K Sz 1893). Zalai J., *Janus P. mint utánzó* (Fogarás 1905). Hegedüs I., *Janus Pannonius* (Bp Sz 1894), u. ő, *Egy angol humanista Janus Pannoniushoz* (AKÉ 1903), u. ő, *Titus Vespasianus Strozza és Janus P.* (AKÉ 1908), és u. ő, *Janus P. vallásos költeményei* (AKÉ 1913). G. Gardner, *Dukes and Poets in Ferrara* (London 1904, Estei Hyppolittra is). Pais D., *Janus P. Eranemusa és a latin klasszikusok* (EPhK 1910; a *Szelek versenyének antik anyaga*). Juhász L., *De Iano Pannonio interprete Graecorum* (Szeged 1928). Janus egy levele: Lukesics P. (TSz 1928, 143). A kérdés számos részletét filológiai akribiával világította meg Huszti J., *Mantegna és Janus P.* (Sz 1926), u. ő, *Janus P. asztrológiai álláspontja* (M 1927), u. ő, *Janus P. és Anjou René* (kny. M 1929), és adataiban alapvető monográfiája: *Janus Pannonius* (Pécs 1931, irodalommal), és u. ő, *Lettere inedite di G. Valagussa a Janus P.* (EPhK 1935). Kardos T., *Janus P. bukása* (Pécs 1935). E korábbi irodalomnak s vele a filológiai iránynak kritikája: Gerézdi R., *Janus Pannonius* (IT 1950).

f) Építészet, képzőművészet

Általános, illusztrált összefoglalások: Forster Gy., *Magyarország műemlékei* (3 kötet, Bp 1905—1913). Divald K., *Magyarország művészeti emlékei* (Bp 1927). Péter A., *A magyar művészet története* (2 kötet, Bp 1930). Hekler A., *A magyar művészet története* (Bp 1934, német kiadás: Berlin 1937). Horváth H., *Il rinascimento in Ungheria* (Róma 1939); speciálisan e kor összefoglalását adja u. ő, *A Mátyás-kori művészet* (MáE kv II. Bp 1940), rámutatva, hogy nem véletlen kivirágzásról, hanem folyamatos fejlődésről van szó, melynek előzménye és folytatása volt. Balogh J., *A késő gótikus és renaissance-kor művészete* (MMT II. B 1939), u. ő, kisebb tanulmányai (Magyar Művészet 1933—1934; AÉ 1923, 1929; Rivista d'arte XX), és újabban u. ő, nagy anyagon épülő összefoglalása: *Az erdélyi renaissance I. 1460—1541* (Kolozsvár 1943). A külföldi művészekről: Budinis, *Gli artisti italiani in Ungheria* (Roma 1936), és G. Praga, *Giovanni da Trau* (Archivio Storico per la Dalmazia, 1933).

Az építészetről összefoglalóan: Bierbauer V., *A magyar építészet története* (Bp 1937). Pasteiner Gy., *Az építészet I. Mátyás alatt* (Bp Sz 1893). Budáról és a budai várpalotáról Salamon F., *Budapest története* (II. Bp 1885). Hauszmann Á., *A magyar kir. vár építésének története* (Bp 1900). Divald K., *Buda-*

pest művészete a török hódoltság előtt (Bp 1903). Csánki D., *Mátyás király mint városépítő* (Sz 1904). Lux K., *A budai várpalota Mátyás király korában* (Bp 1920). Horváth H., *Buda a középkorban* (Bp 1932). A várpalota kertjeire: Rapaics R., *A magyarság virágai* (Bp 1932); u. ő, *Mátyás király visegrádi kertje* (kny. Term. tud. Közl. 1936). Gárdonyi A., *Buda középkori helyrajza* (Tanulmányok Bp multjából V. 1936). A hidegkúti-úti vadászkastélyról Garády S. (Tanulmányok Bp multjából III. 1934); A budai pálosok építkezéseiről u. ő (AÉ 1932—1933) és Zákonyi M., *A Buda melletti Szt. Lőrinc pálos kolostor története* (kny. Sz 1911). A nyírbátori (ref.) templom renaissance-emlékeiről Leffler B. (AÉ 1915 és kny.). Szőnyi O., *Magyar templomok* (Bp 6. n.).

A felvidéki s vele a városi, polgári építkezésekről is: Divald K., *Szepes vármegye művészeti emlékei* (Bp 1905, 3 kötet, a 2. és 3. a festészet és iparművészet emlékeit tárgyalja), és u. ő, *A felsőmagyarországi renaissance építészet* (Bp 1900). Lechner J., *Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi renaissance-építésről* (Bp 1903, kny.), hibáira: Divéky A. (Sz 1914, 622). Bruckner Gy., *Az árumegeállító jog tartalma ... és kulturális kihatása felsőmagyarországi városainkban* (Miskolc 1943). Schürer—Wiese, *Geschichte der deutschen Kunst in der Zips* (Lipcse 1938). Fröde K., *Felső-Magyarország középkori épületeinek kőfaragó jelei* (A Magyar mérnök- és építész-egylet közlönye, 1900). A kassai építészetről adalékokat nyújt Kemény L. (u. ott 1904; AÉ 1893, 1895, 1899, 1910). Mihalik J., *A kassai Szt. Erzsébet-templom* (Bp 1913). A magyar későgotika legismertebb, Mátyás által is foglalkoztatott építész s valószínűleg a csütörtökhelyi és szepesszombati Szapolyai-kápolnák alkotójának működésére: ifj. Csemegi J., *Kassai István művészete* (Bp 1939).

Az erdélyi építészetre Balogh J. fent id. alapvető összefoglalása mellett u. ő, *Kolozsvár műemlékei* (Bp 1934); előzőleg Genthon I., *Erdély művészete* (A történeti Erdély, Bp 1936). Csabai I., *Az erdélyi renaissance* (Bp 1934). L. Reissenberger, *Ueberreste der Gothik und Renaissance an Profanbauten in Hermannstadt* (ASL 1887). E. Jekelius, *Das Burzenland* (Brassó 1928—1929). V. Roth—C. Th. Müller—A. Reitzenstein—H. R. Rosemann, *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen* (Nagyszében 1934). Köpeczi Sebestyén J., *A brassai feketé templom Mátyásokori címerai* (Kolozsvár 1927).

A várépítésről Varju E., *Magyar várak* (Bp 6. n.). Erneyi J.—Lux K., *Visegrád* (Bp 1923). Erneyi J., *A thuróci vár és Sklabinya* (Az Orsz. magyar rég. és műv. egyes. évkönyve I. 1924).

A szobrászatra Éber J., *Középkori és renaissance emlékek Budapest területéről* (Bp régiségei VIII. 1904), u. ő (AÉ 1898), és u. ő, *Erdély szobrászati emlékei* (Művészet 1909). A gyulafehérvári Hunyadi-emlékekről Varju E. (AÉ 1907). A budai szobrokról: Horváth H., *Budapest művészeti emlékei* (Bp 1938). Mátyás és Beatrix dombormű arcképeiről és általában Mátyás ábrázolásairól Balogh J. (Sz 1925—1926); a visegrádi és diósgyőri Madonnákra u. ő (Magyar Művészet 1933). Kampis A., *Középkori faszobrászat Magyarországon* (Bp 1939). Gerevich L., *A kassai Szt. Erzsébet-templom szobrászata* (Bp 1935).

Az oltárfestészetre a fent id. ált. irodalom mellett: Divald K., *Magyarország csúcsíves-kori szárnyasoltárai* (1—2, Bp 1909—1911). Genthon I., *A régi magyar festészet* (Vác 1932). Csánky D., *Szepeshelyi táblaképfestészet a XV. és XVI. században* (A Szépműv. Múzeum évkönyve VIII. Bp 1937). Csánky M., *A szepesi és sárosi táblaképfestészet* (Bp 1938). Az esztergomi falfestmé-

nyekre Leopold A. (KSz 1935). A brassói festőkre Gyárfás T. (Művészet 1910).

Az iparművészetről összefoglaló kép : Divald K., *A magyar iparművészet története* (Bp 1929). Horváth H., *A kézműipar új formái* (MMT II. Bp 1939). A kovácsolt vasmunkákról Edvi Ilés A. (Magyar Iparművészet 1904). A sodronyzománcról A. Mihalik, *Lo smalto filogranato* (C 1933). A kerámiáról Höllriegl J. (Magyar Művészet 1936).